НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Светла Илиева Илиева

Ритуални практики в погребалната литература на Древен Египет

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:
Доц. д-р Емил Бузов

Рецензенти:

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на департамент „Средиземноморски и Източни изследвания” към Нов Български Университет на ../../2024 г., протокол №…

Дисертационният труд „Ритуални практики в погребалната литература на Древен Египет“ се състои от въведение, три глави (вкл. превод и коментар на 34 ритуални указания), заключение, изображения (43 фигури), списък със съкращенията, използвана литература (340 заглавия) – общо 606 страници.

Публичната защита на дисертацията ще се проведе в НБУ пред разширена специализирана комисия на .....2024 г. от ..... часа в зала ..... на Нов Български Университет, бул. Монтевидео 21.

Резервни членове на Научното жури:

Увод

В уводната част на дисертационния труд е определен основният предмет и обхват на изследването и актуалността на темата. Формулирани са основните цели и задачи на проучването, посочени са използваните методи.

Предмет и обхват на изследването са ритуалите в Текстове на пирамидите (ТП), Текстове на саркофазите (ТС), и Книга на мъртвите (КМ) – основните корпуси от погребалната литература от Старото до Новото царство на Древен Египет. Анализирани са всички ритуални инструкции, както и споменавания и препратки към ритуала от самите заклинания. Главната ос на дисертационния труд са заклинанията от ТС - освен че са най-многобройни, голям процент от тях произлизат директно от ТП, като същевременно части от корпуса са в основата на текстове от КМ. Този подход дава възможност за комплексен анализ на ритуалната информация, която в ТП е по-кратка и често може да бъде разтълкувана единствено през призмата на по-подробните варианти от Средното царство (Ср. Ц.). Същевременно полага стабилна рамка за изследване на по-малобройните споменаванията от КМ и позволява проследяване на развитието и процесите на ритуала до Новото царство (Н. Ц.). Взети са предвид и елементите на ритуала, които са уникални за съответните корпуси. Разглеждането на погребалната литература изцяло през призмата на ритуала дава възможност за по-цялостно разбиране на развитието и процесите на обмен между отделните корпуси и между света на живите и отвъдното, като допринася за изясняване на ролята на ритуалните практики в текстовете.

Актуалността на темата е обусловена от липсата на обобщаващо изследване върху ритуалната информация в погребалната литература на Древен Египет. Запълването на тази празнота в познанието за цялостната картина на ритуалните процеси и компоненти и по-задълбоченото и разширено прочуване на ритуалните инструкции, обект на Магистърската теза на автора, е в основата на избора на тема на дисертационния труд.

Основни **цели на изследването** са:

- Да бъдат обособени и анализирани общите характеристики на отделните корпуси през призмата на ритуала;

- Да бъде изготвена типология на ритуалните компоненти в погребалната литература;
- Анализ и коментар на ритуалните инструкции в ТС и КМ;
- На базата на сравнителен и лингвистичен анализ да се установят взаимосвързани поредици от заклинания в проучвания ритуален контекст;
- Да се обобщи разпръснатата информация в литературата, свързана с ритуала, и да се допълни с новите изводи от анализа;
- Чрез сравнителен и контекстуален анализ да се направи опит за изясняване на специфичните термини, свързани с ритуала.
- Определяне на основните характеристики на ритуалите ефективни приживе, включени в погребалната литература

Реализацията на поставените основни цели изисква изпълнението на следните **задачи**:

- извеждане и анализ на термините, свързани с ритуала;
- дефиниране на ритуалните компоненти в погребалните корпуси;
- превод и анализ на всички ритуални указания;
- анализ и съпоставка на споменаванията в текстовете, които попадат в обхвата на ритуалните компоненти;
- съотнасяне на достигнатите изводи към съществуващите проучвания
- изследване на проблема за предназначението на ритуала според текстуалните свидетелства.

При изпълнението на поставените задачи са използвани типологически и лингвистични методи. Текстуалният материал е подложен на контекстуален и сравнителен анализ, като са разгледани множество интра- и интертекстуални паралели.

I. Общи характеристики и информация за ритуала в погребалните корпуси

Анализът на общите характеристики на отделните корпуси е важна предпоставка за детайлното проучване на ритуалните елементи, обект на следващата глава. Изясняването на общата рамка на ритуала в погребалната литература и изграждането

на общия контекст дава възможност за запазване на целостта при последващия анализ на отделните ритуални категории и аспекти.

I.1. Основни термини и понятия

Разгледани са някои от основните дефиниции за ритуал. Като цяло ритуалът в Древен Египет е встрани от основните общи изследвания по темата, които като цяло са изолирани в областта на египтологията. Редките споменавания на египетския ритуал обикновено са остарели и неадекватни спрямо съвременните египтологически изследвания и често показват повърхностно ниво на разбиране, което до голяма степен се дължи на липсата на единно теоретично изследване, посветено на темата.

Направен е кратък преглед на проучванията на ритуала в египтологията, повечето от които са посветени на отделни аспекти или конкретни паметници. Анализирани са понятия и. представи, ключови за разбиране на текстовете: мистицизъм, инициация, както и термините, свързани със слово и писание, които са тясно обвързани с ритуала. Представен е жанра „ритуални инструкции“, с кратък структурен анализ и дефиниране на отделните компоненти.

Разгледани са термините за ритуал, като конкретните примери са по-подробно представени при анализа на отделните корпуси в следващите параграфи. термин, интерпретиран като *„ритуал“* е *ir-ḫt* и докато в ТП отсъства, е засвидетелстван неколкократно в ТС и по-рядко – в КМ.

I.2. Текстове на пирамидите

Текстовете на пирамидите са най-старата запазена колекция от религиозни текстове. Те се появяват за първи път по стените на пирамидата на Унис са открити в още 10 пирамиди на царе и царици от Старото царство (Ст. Ц). Някои от текстовете имат архаичен произход, докато други по-скоро датират от времето, когато са записани (V-VI Дин) и по единодушно мнение са претърпели множество редакции. Все още няма индивидуални проучвания, посветени на датирането им но е ясно, че те не са хомогенна група, а по-скоро резултат от дълга традиция, която се развива и променя преди да се появят първите надписи върху стените на пирамидите. Употребата и развитието им не се изчерпва с пирамидите на Ст. Ц. и множество копия, макар и по-слабо проучени, са известни не само от ТС, но и от стени на гробници и др. ТП по всяка вероятност са по-

близки до оригиналните рецитации и разриват характеристики на устното слово. Пространственият аспект при записването на корпуса е от особено значение и е обект на няколко сериозни интерпретации, често противоречиви, които разкриват различни аспекти, свързани с ритуала.

I.2.1. Преглед на проучванията

Направен е кратък преглед на проучванията на ТП. Представени са основните публикации на йероглифния текст, водещите преводи и обобщени издания, посветени на корпуса. Отделните аспекти на ритуала са разгледани при съответните ритуални категории в следващата глава.

I.2.2. Общи характеристики и ритуална информация в ТП

Още от откриването им по стените на царските пирамиди два основни, взаимосвързани въпроса остават водещи в дискусиите за ТП – за произхода и за ритуалния им характер. В основата на проблема и обект на множество анализи е взаимовръзката между заупокойния, храмовия и царски култ – въпроси до голяма степен породени от съвременното възприятие, тъй като в Древен Египет и трите области са в сферата на божественото и ясни граници между тях не съществуват. Направен е преглед на проучванията по темата и основните изказани хипотези и тълкувания. Детайлният сравнителен анализ на ритуалните текстове потвърждава идеята на Х. Хейс, че ритуалите и участниците в култа са водещите общи елементи на ТП и ТС.

Изложени са накратко основните типове контекст на ритуала в ТП, които в някои случаи могат да се установят и анализират единствено чрез съпоставка с ТС. Дарственият ритуал заема важно място в ТП и е обект на сериозни проучвания. Тази дълга церемония е извън обхвата на настоящата работа, като в изследването са разгледани само споменаванията, които съдържат допълнителни детайли за ритуала. От особено значение е нощта на Бдението и макар това да е най-ясно разграничим от времето на ТС нататък, пластове, насочващи към него се откриват и в ТП, установени преди всичко на базата на общи мотиви и фразеологични паралели с по-късния ритуал.

За разлика от по-късните корпуси, информацията за ритуала в ТП се съдържа единствено в самите текстове, тъй като ритуални инструкции не са записвани, макар да има индикации, че такива са съществували. По тази причина препратките често са

индиректни и докато в някои случаи се отнасят до погребалния ритуал, в други насочват към коронацията и други аспекти на царския и храмов култ. Поради по-големите яснота, обем и обхват на ТС, основните понятия, свързани с култа са разгледани в следващия параграф, като при наличие на паралели са съпоставени с ТП.

I.3. Текстове на саркофазите

Корпусът от Ср. Ц. е в основата на дисертационния труд, тъй като от една страна заклинанията в него са най-многобройни (1185 бр.) и разнообразни като съдържание, а от друга представляват своеобразен мост за разбирането на корпусите от Ст. Ц. и Н. Ц. Те бележат и началото на записването на ритуални инструкции в погребалната литература, които като цяло отсъстват в предходния период.

I.3.1. Преглед на проучванията

Направен е кратък преглед на проучванията на ТС. Представени са основните публикации на йероглифния текст и паметниците, водещите преводи и обобщени издания, посветени на корпуса. Отделните аспекти на ритуала са разгледани при съответните ритуални категории в следващата глава. Като цяло по-късното въвеждане на ТС в научен оборот е причина за по-слабата проученост на корпуса в сравнение с останалата погребална литература.

I.3.2. Ритуална информация в Текстове на саркофазите

I.3.2.1. Характерни особености на Текстове на саркофазите

Текстовете, изписвани върху саркофази включват множество заклинания изцяло заимствани от ТП, но и фрагменти с произход от Ст. Ц., преминали през сложен процес на преработка, преосмисляне и компилиране при извеждането им от царския контекст. Вероятната ритуална основа на ТП е важен фактор при сравнителния анализ на текстове от двата корпуса, предпоставка за разбирането на контекста на ТС. Взаимовръзката между тях е обект на множество дискусии, накратко представени в този параграф .

Друг въпрос, който стои в основата на опитите за ритуално изследване на ТС, засяга предназначението на корпуса и дали той първоначално е създаден като погребален текст или произлиза от сферата на живите. Отговор на този въпрос е потърсен въз основа на конкретните споменавания, подробно разгледани в II.2.1.

Подобно на ТП, пространственият аспект е от особено значение за разбиране на предназначението на текстовете, като до момента не е получил необходимото внимание. Стъпка в тази посока е анализът на текстовете от ковчега на Хеката от Х. Уилемс. Регулярното разполагане на определени текстове върху една част на саркофага може да даде насоки за значението им, какъвто например е случаят със заклинанието за подпора за глава и съпътстващите го текстове, изписвани в зоната на главата. Наличието на заклинания, които се срещат само веднъж и значителните локални различия в повечето случаи затрудняват достигането до категорични изводи. Когато това е възможно, пространственият аспект е взет предвид при анализите.

Друга характерна особеност е, че надписите върху дървените ковчези от Ср. Ц. стават много по-подробни и точни в предаването на заглавия и заключителни твърдения, като по този начин предоставят ценна и уникална информация за ритуала. Появата на рубрики и инструкции по стените на ковчезите сочи е свидетелство за тяхната връзка с папирусовите оригинали, откъдето без съмнение са били копирани. Една от възможните причини за записването на инструкциите като част от ТС е отделянето им от функционалното архитектурно разположение в гробните помещения. Вероятно развитието на същите процеси, свързани с опасението, че предсмъртният култ е нетраен и довели до появата на първите текстове по стените на пирамидите, е създало необходимостта от копиране на ритуалните инструкции.

I.3.2.2. Употреба на термини за ритуал в ТС

Анализирани са примерите, интерпретирани като ритуал в изследването на К. Рутлидж, като за някои от тях, на базата на паралелни текстове, е установено, че значението на термина е различно. Добавен е пример, който не е отчетен при проучването. Налице са споменавания, чието значение не е двусмислено и категорично обозначава *ритуал*. Тези споменавания могат да бъдат обособени в 4 различни контекста: извършване на ритуал от страна на близките на починалия; примери свързани с конкретни ритуали, каквито има в 4 заклинания; физическо извършване на ритуални действия с ръце; едно споменаване, свързано с ритуална чистота.

I.3.2.3. Понятия в ТС, свързани с ритуала

Разгледани са няколко често срещани в корпуса понятия, чието разбиране е ключово за анализа на ритуала.

Познанието е понятие, което добива особено значение в ТС. Тъй като трудно може да бъде разграничено от концепциите за изписване и тайна и е разгледано паралелно с тях. Знанието като ритуално изискване е обект на отделен параграф в следващата глава – II.1.4.3. Текстовете от Ср. Ц. наблягат особено на значението на **писанията** на Тот. В този контекст е направен анализ на термините, свързани с ритуални писания в ТС като *ḥbt/ритуална книга*; *ꜥ/документ, запис, регистър*, който е в основата на по-късния термин за ритуал *nt-ꜥ*; думите, използвани най-често за писмен текст в корпусите: *sš/писание*, *mḏ͗t/книга,* както и техните производни. Анализирани са примерите и потенциалната информация, която те могат да предоставят за ритуала, както и някои съпътстващи ги понятия, свързани с представата за ритуал. Индивидуално са разгледани многобройните примери от корпуса, свързани с писанията на Тот и ролята му на свещен пазител на ритуалното знание, като са накратко изложени всички свързани термини.

Други важни за изследването понятия са **тайната и инициацията.** С демократизацията на култа знанието и свещените текстове, които в предходния период са ограничени до царя и приближените му, стават по-достъпни, но все пак са ограничени до тесен кръг от посветени, което е ясно изразено чрез множеството споменавания на тайна и тайно познание. Концепцията за тайна в ТС е тясно свързана с представата за знанието – писмено и устно, митологично и ритуално. Представени са основните проучвания по темата, която е особено ясно застъпена в групата текстове за познаване на душите Ба на свещените градове. За разлика от КМ, където изискванията за тайна са изведени в послеписите като част от ритуалните инструкции, в ТС подобни индикации са включени в самите текстове, основно като твърдения от страна на починалия, който уверява, че е изпълнил ритуалните си задължения и ги е запазил в тайна. В този контекст са и споменаванията за иницииране в тайно познание, всяко от които е разгледано индивидуално, с анализ на терминологията. Примерите категорично доказват, че противно на интерпретацията, според която ограниченията на свещеното знание в ТС се отнасят само до боговете, в много от примерите става въпрос за починалия. Няма причина да се съмняваме, че те отразяват реални практики, извършвани на земята, въпреки, че по предназначение са напълно различни от ограниченията от послеписите на КМ. В почти всички споменавания става въпрос за придобиване на познание, в което самите богове са били посветени. Разгледани са термините за инициация, като въпреки,

че като цяло те се отнасят до света на боговете, несъмнено отразяват съществуващи ритуални дейности. Разгледани са примерите, които илюстрират идеята, че тайното знание е важна съставка на ритуалната среда на ТС.

Според древноегипетските представи силата *hk3*, обичайно превеждана „***магия***“, е в основата на сътворението и трансформацията и играе важна роля във всеки ритуал. В ТС не се споменава в директен ритуален контекст, но снабдяването с Хека на починалия осигурява неговата защита, преминаване през отвъдното и съществуване след смъртта. Придобиването и съхранение на магията е необходимо за съживяването му и го предпазва от повторна смърт, а отнемането ѝ една от най-сериозните заплахи. По тази причина магията е в основата на ритуали за поглъщане с цел придобиване на божествени сили, на заклинанията за отблъскване на враждебни същества и др. Според текстовете Хека се съдържа в заклинанията Саху, а благодарение на нея текстове и ритуали стават ефективни.

I.3.2.4. Типове ритуална информация в ТС според източника

I.3.2.4.1. Ритуални инструкции в заглавия и послеписи на ТС

Най-конкретната и последователна ритуална информация в ТС се съдържа в ритуалните инструкции, обичайно под формата на послеписи, но в някои случаи включени в заглавия. В ТП жанрът на преписките липсва и появата им в ТС е от особено значение за разбирането на ролята на ритуала през Ср. Ц. Известни са повече от 30 указания съдържащи ритуална информация, макар не всички да могат да бъдат дефинирани като ритуални инструкции, а някои от примерите са само частично запазени. Ритуалните инструкции представляват само част от приписките, като съществуват такива, които съдържат само информация за предназначение и не включват данни за ритуала. Повечето са свързани с погребалния ритуал, но някои категорично се отнасят до практики приживе. Болшинството изискват рецитация на текста върху различни обект: предмети, свързани с ритуала, опасни същества и др. Останалите съдържат само специфични ритуални компоненти като ритуално време, изискване за ритуална чистота и т. н. Съпоставката на ритуалните инструкции с текста е от особено значение тъй като може да допринесе за разбирането на заклинанието в неговата цялост. От друга страна в случаите, когато връзка не може да бъде установена, е възможно да става въпрос за вторично добавяне на ритуална практика от друг източник. Макар че като цяло ритуалните инструкции в корпуса са сравнително кратки,

вече се срещат повечето елементи, които фигурират в по-подробните и комплексни указания от КМ.

I.3.2.4.2. Ритуална информация в същинските текстове на ТС

Значително по-многобройни са споменаванията свързани с ритуални практики като част от самите текстове. За разлика от по-консистентните рубрики, те са спорадични, без специфична структура и са разпръснати из целия корпус. Малка част са директно свързани с ритуални практики, болшинството се отнасят до света на боговете и често не може да се установи дали препращат към реално съществуващи практики. Предвид многопластовия характер на текстовете трудно може да се постави граница между двата свята, тъй като церемониите на земята винаги водят до огледални събития в отвъдното. Такъв е случаят с честите препратки към Нощното бдение в мястото за балсамиране, в което някои от участниците в ритуала въплъщават богове. Въпросът, който възниква е в кои случаи ритуалната информация в текстовете може да сочи към целта на заклинанията. Отговорът може да бъде определен само чрез превод и внимателно изследване на заклинанията и дори на ковчега като цялостен комплекс и е потърсен в следващата глава.

Поради факта, че ритуалните препратки, съдържащи се в заклинанията, са по-разпръснати, но в същото време доста многобройни, с цел улесняване на изследването примерите са разгледани при анализа на ритуалните компоненти. Поради честата комбинация на няколко ритуални компонента и с цел съхраняване на целостта на съдържанието, тук са анализирани основните типове ритуален контекст. Сред тях са дарствени формули, Нощното бдение в мястото за балсамиране, Ритуал за отваряне на устата, заколение на жертвено животно и др.

I.3.2.4.3. Ритуална информация от изображения към ТС

Това са изображения върху „Фризовете с предмети“, както и някои единични случаи на винетки. Фризът с предмети е обект на едно водещо изследване от 20-те години на XX в., след което е останал несправедливо пренебрегнат. Публикацията на ковчега на Хеката свидетелства за значимостта на този компонент за осмислянето на паметника като цял комплекс и преди всичко като допълнителен източник на информация за ритуала. Разгледани са няколко примера на комбинация между текст и изображение. Поместен е подробен анализ на ТС 234, което съдържа три изображения

с придружаващи ги кратки надписи, като са събрани проучванията по темата и са изведени нови заключения и тълкувания.

I.3.2.5. Ритуална информация от външни паралели.

Съпоставката на паралелни текстове от различни източници е изключително ценна, за разбиране на ритуалните споменавания и проследяване на тяхното развитие. Подобен цялостен анализ излиза извън обхвата на настоящата работа, но за илюстрация е разгледан важен пример, който е и един от редките случаи, в които текст, включен и в ТС и в КМ съдържа различни ритуални инструкции. Детайлният анализ показва, че по-ранният ритуал е заменен или допълнен от нова практика, отнасяща се към друга част от заклинанието. Макар че оригиналната практика изглежда е излязла от употреба, паметта за ритуалния характер на заклинанието е съхранена.

I.4. Книга на мъртвите

Книга на мъртвите прекъсва традицията на ТП – за разлика от ТС, тук присъствието им е едва забележимо. Въпреки това има ясна приемственост от ТС и качествен анализ на корпуса без познаване на предходния не е възможен. Все пак много от текстовете са изцяло нововъведение и нямат по-ранни паралели. Броят на заклинанията в КМ е значително по-малък – познати са около 200 глави. Почти всички са снабдени със заглавия, които накратко излагат предназначението и в някои случаи директно въвеждат ритуалния контекст. Най-често изписани върху папирус или лен, те изключват пространствения аспект на предходните два корпуса, освен в по-редките случаи на изписване на отделни глави в гробницата. До Саиската епоха, поредността и избора на заклинания не са фиксирани, но въпреки това могат да се изведат някои тенденции и са налице тематични групирания. Важно нововъведение са изображенията на винетките, които в някои случаи имат ключова роля за разбиране на ритуала.

I.4.1. Преглед на проучванията

Направен е кратък преглед на проучванията на КМ, като са представени основните публикации на йероглифния текст, водещите преводи и обобщените издания, посветени на корпуса. КМ е най-добре проученият корпус, с голям брой монографии, посветени на отделни глави и проблеми, като изследванията на отделните

аспекти на ритуала са разгледани при съответните ритуални категории в следващата глава.

I.4.2. Общи характеристики и ритуална информация в КМ

Проследени са основните употреби на термините за ритуал в корпуса. Разгледани са примерите, в които заглавията съдържат термина *mḏ3t/книга* вместо *r3/заклинание*, като изводът е, че във всички има индикации за самостоятелното съществуване на текстовете. Понятията за тайна и инициация в КМ имат различна употреба от ТС – фразите за тайна произхождат предимно от ритуалните инструкции и фразите за тайнственост на текста често съпътстват изискванията за пазене на тайна, характерни за корпуса. Това показва, че тайната е по-тясно свързана с практиката, отколкото с общата идея за познание. И докато ТС са насочени към запазване на тайното знание – писмено и устно, докато КМ добавя ограничения конкретно свързани със земни ритуални практики.

Основните източници на ритуална информация в корпуса са приписките, които в някои случаи са многосъставни и описват ритуалите в детайл, който липсва в ТС. Поради значимостта им, превод, транслитерация и коментар на всички подробни ритуални инструкции е поместен в Глава III. Ограниченият брой препратки към ритуала в самите текстове до голяма степен се дължи на по-малкия обем на корпуса, но също и на концептуализацията и отдалечаването от оригиналните рецитации, придружаващи ритуалите. Примерите са разгледани при анализа на ритуалните категории. Важна особеност на корпуса е наличието на нови, изцяло ритуални глави, при които текстът допълва информацията от инструкциите, основно в разбирането на тяхното предназначение – пример за това са главите, посветени на амулети и т. нар. „Заклинания за ладията“.

II. Тематични групи и компоненти на ритуала: употреба и споменавания, съдържание и предназначение.

Докато целта на Глава I е да идентифицира ритуалните характеристики на отделните погребални корпуси, в Глава II са дефинирани отделните компоненти, които са общ знаменател за ритуалните практики извън границите на отделните колекции със

заклинания. Въпреки риска от опростяване, породен от подобно разграничение, събирането на информацията на базата на формалните критерии допринася за създаването на цялостна картина за ритуалните дейности, разпръснати под формата на споменавания, препратки и инструкции в погребалната литература. Анализът и съпоставката им допринася за изясняване на ритуалния контекст, който е бил очевиден за участниците в него, но остава фрагментиран за съвременната наука. В допълнение този подход подпомага разбирането за оригиналното значение, което често претърпява развитие или е изцяло забравено, оставяйки повърхностни следи от практики, чието значение отдавна е изгубено.

II.1. Ритуални компоненти

В следващите параграфи се съдържа основната аналитична част на изследването, като разграничението на компонентите, събирането на всички споменавания от ТС и голяма част от примерите от ТП и КМ са сред водещите приноси на дисертацията. В първите два параграфа са разгледани категориите, които изграждат рамката на ритуалния контекст: време и пространство.

II.1.1. Ритуално време

Този компонент присъства както в ритуалните инструкции, така и като препратка в заклинанията, като може да се отнася до време на денонощието, на месеца и годината. В повечето случаи последните две са свързани с различни фестивали и празници. Други темпорални индикации се отнасят до определен етап от погребалния ритуал и/или етап от пътуването в отвъдното.

II.1.1.1. Време на годината: фестивали и лунарни събития

В този параграф са разгледани отделните фестивали и техните споменавания в погребалната литература, с акцент върху ТС, където са най-многобройни. И макар в някои случаи само имената на събитията да се споменават, е направен опит да се изведе контекста и връзката със самите заклинания и да се анализира присъствието им в отделните корпуси и придружаващите ги препратки към ритуала.

II.1.1.1.1. Общи характеристики на фестивалите в корпусите

Разгледан е ритуалният произход на думата за фестивал $ḥb$ и основния контекст, в който фестивалите се споменават в погребалната литература – редовното поднасяне

на дарове към боговете и починалия на определени празници като част от заупокойния ритуал. През Ср. Ц. акцентът пада върху Абидоските фестивали, посветени на Озирис. Проследена е употребата на термини, свързани с фестивалите и са разгледани конкретни примери. Анализирани са комбинациите, споменаващи два или повече фестивала заедно и е направен опит за идентифициране на последователността им. Разгледана е т. нар. „Фестивална група“ от КМ, която освен фестивалите включва подробни ритуални инструкции, главите от нея вероятно произхождат от различен, общ източник и често се включват в царските гробни комплекси.

II.1.1.1.2. Споменавания

Индивидуално са разгледани са 27 фестивала, споменати в ТС и останалите корпуси. Проследена е терминологията, времето на годината, поводът и символиката, както и връзката със заклинанията, в които се споменават. Включени са допълнителните ритуални препратки и е направен сравнителен анализ, като са предложени някои нови интерпретации и хипотези. Разграничени са фестивалите на Четвъртия и Осмия ден като част от процеса на мумификация.

II.1.1.2. Време на денонощието

Макар и значително по-редки, споменаванията на време на денонощието за изпълнение на ритуала са от особено значение за разбирането на контекста, особено в случаите, когато са добавени като част от ритуалните инструкции.

- Вечерното и нощното време са свързани или с враждебните ефекти на тъмната половина на денонощието, или с подготовката за изгрева, въпреки, че тези аспекти не винаги могат да се разграничат, тъй като победата на силите на мрака винаги предшества изгрева и съживяването. В ТС най-често тези индикации са свързани с Нощта на бдението – един от най-важните етапи в погребалния ритуал преди самото погребение. В някои случаи нощ се споменава във връзка с определени фестивали. Вторичните индикации, насочващи към нощен ритуал могат да бъдат употребата на факли, отблъскване на Апоп и дори отсъствие на Ре. Разгледани са всички ясни и потенциални споменавания от корпусите и тяхното значение за определяне на контекста.
- Споменаванията на утринно време са от особено значение, тъй като са свързани с момента на изгрева, натоварен с магическа сила Хека и често имат соларни конотации. Разгледани са няколко примера, предимно от ТС.

- Изказана е различна хипотеза за значението на термина *nfr.w Rˁ*/*Красота на Ре*, използван като времева индикация, а именно че се отнася за дневно време, но в тъмното пространство на гробницата, в момента, в който починалият достига 7-те порти.
- Освен конкретните времеви индикации са разгледани споменаванията, които включват периодичност на извършвания ритуал и в някои случаи могат да бъдат интерпретирани като индикация за изпълнение на практиките приживе.

II.1.2. Ритуално пространство

Ритуалното пространство е рамката, в която се разгръща ритуала и конкретните споменавания са разгледани при анализа на съответните ритуали, в контекста на практиките. В този параграф са представени основните понятия и термини, които се срещат в погребалната литература. Разграничаването на реално ритуално пространство от огледалните локации в отвъдното не винаги е възможно поради специфичния многопластов изказ на древноегипетските текстове, а понятията за ритуално време и пространство често се припокриват.

II.1.2.1. Шатра за пречистване и място за балсамиране

Сложната топография на западния бряг на Нил във връзка с погребалните ритуали е обект на множество дискусии и анализи в египтологията, а цялостният анализ на тези пространства надхвърля обхвата на настоящата работа. Няколко локации, които играят особено важна роля в погребалните текстове са разгледани по-подробно. Два термина се интерпретират като „*шатра за пречистване*“ - *sḥ-nṯr*/*светилище на бога* и *ỉbw*. Това е временна конструкция, разположена в близост до мястото на акостиране на погребалната процесия на западния бряг, в която се извършват ритуали за ритуално измиване на тялото на починалия, както и очистване на жреците. Първоначално *sḥ-nṯr* се употребява единствено за царския ритуал, докато извън царското семейство съответната постройка е *ỉbw*. С течение на времето *sḥ-nṯr* навлиза отвъд границите на царското погребение, докато *ỉbw* постепенно излиза от употреба. Ритуалите в шатрата за пречистване са необходима стъпка за божествената трансформацията на починалия и предхождат действията в залата за балсамиране и съпътстващите ритуални практики.

След кратък преглед на проучванията са разгледани употребите на термините, които съдържат информация за ритуала. Единственото споменаване на *ỉbw* в ТС е в

неясен контекст и вероятно е пример за адаптация на царско заклинание, като фразите за пречистване на починалия заедно с Ре потвърждават идентификацията на термина. Наименованието *sḥ-nṯr* се среща във всички корпуси, илюстрирайки процеса на преминаването термина извън сферата на царските заклинания. В ТП се споменава в контекста на пречистване на устата, като епитет на Анубис, във връзка със *nmst*-съдовете за възлияния, по-скоро във връзка с тяхното съхранение. От друга страна, употребата на термина в ТС насочва по-скоро към Мястото за балсамиране. Вероятно от Ср. Ц. двете помещения се обединяват в едно, което обяснява объркването в употребата им. Все пак примерите от ТС показват известна диверсификация и насочват към извода, че вероятно *sḥ-nṯr* обозначава определено помещение от Мястото за балсамиране, макар че това може да е остатък от по-стари текстуални пластове.

Два примера от ТП са разгледани като евентуална индикация за ритуалите предшестващи Шатрата за пречистване и свързани с пристигането на погребалната ладия на западния бряг и посрещането ѝ от богинята на запада. Моментът на акостиране е съпътстван от ритуали около т. нар. „*колчета за акостиране*“ идентифицирани с Изида и Нефтида и включва участието на жрици персонифициращи богините. Налични са примери за този етап от всички корпуси, като през Ст. Ц. връзката с Шатрата за пречистване е особено изразена. На базата на споменаванията свързани с този етап чрез анализа на характерни фрази, 25 заклинания от ТП могат да бъдат свързани с този ритуален цикъл. Присъствието на голяма част от тези елементи в ТС може да бъде свързано по-скоро с Мястото за балсамиране, включително символично присъстващите „*колчета за акостиране*“.

Мястото за балсамиране заема особено важна роля в ТС и в египтологията се е наложило мнението, че множество заклинания от корпуса насочват към тази локация, въпреки липсата на конкретни споменавания. В допълнение, препратките за нощни ритуали обикновено се свързват с „Бдението“ в нощта преди погребението, извършвано в Мястото за балсамиране. Разгледани са термините, свързани с тази локация – освен гореспоменатия *sḥ-nṯr* употребяван в тази връзка от Ср. Ц., се споменават основно *wrjt/Великата (зала)* и *wʿb.t/Чистата (зала)*, използвани като синоними. Разгледани са и други думи, чието значение може да бъде интерпретирано като Мястото за балсамиране или свързано с някои негови характеристики. Някои от термините са обособени въз основа на игра на думи, която насочва към значението на съответното

пространство, напр. озаряване, осветляване. Употребата на термини от митологичната сфера допълнително затруднява идентификацията на локациите, въпреки, че хвърля светлина върху разбирането на древните египтяни за тяхното предназначение.

II.1.2.2. Некропол с прилежащи площи и гробница

В представата на древните египтяни гробницата е пространство едновременно на земята и в отвъдното, осигуряващо съществуване извън профанния свят и вход към мистериите на Дуат, като ковчегът обособява най-защитената сакрална част. Съответно некрополът, заедно с прилежащите зони, е мястото, където голяма част от споменатите в текстовете ритуали се извършват, въпреки че самите пространства не се споменават толкова често, бидейки очевидни за съвременниците им.

В тази точка са разгледани директните или косвени споменавания, свързани с ритуала. В ТП това са текстът за защита на пирамидата, както и насочващи фрази към мястото за изпълнение на Ритуала по отваряне на устата пред гробницата. Повечето споменавания от ТС са от сферата на мита, но някои насочват към конкретни практики като ритуал с тухла, поставяне на шабти в гробницата, както и частни магически ритуали, които се извършват на територията на некропола. Някои от тях са свързани с изпращане на дарове в отвъдното чрез закопаване, но други, като заравянето фигура на врага, са по-близо до ритуалните проклятия, познати от други източници. Някои текстове изрично свързват амулети и четирите магически тухли с пространството на гробницата – практики, разгледани в подробности в други параграфи.

II.1.2.3. Други ритуални сгради

Отделните ритуални постройки, споменати в текстовете, обикновено са в контекста на отвъдното и рядко са включени детайли, насочващи към земните им съответствия. Разгледани са примерите, които могат да бъдат асоциирани с ритуални практики като: *Златния дом*/*ḥwt nbw*, свързан с изработката на статуите; няколко постройки, свързани с различни ленени тъкани, вероятно служили за съхранение на свещените ленени дарове и царски облекла и превръзки за мумифициране. Тяхната принадлежност към света на боговете разкрива значението им и идеята за свещен произход на тъканите и е свидетелство за силата на тези предмети в представите на древните египтяни дори и извън момента на ритуала; скрипториума на боговете – пространство, свързано с архивите и администрацията, асоциирано с бог Тот и жреците-лектори. От особен интерес е установяването на връзка между изображенията на

лененото светилище, споменато в ритуалните указания и изобразено във винетките на няколко заклинания от КМ - временна постройка в която са извършвани ритуали.

II.1.3. Жреци и други участници в култа

Обособени са две основни групи участници в култа споменати или загатнати в погребалната литература – носители на формални жречески титли и персонификации на богове, които са наименувани или директно с имената на боговете, или описателно, въз основа на тяхната роля. Анализирана е древноегипетската представа, според която не съществува разлика между боговете и техните персонификации. И тъй като събитията в земния ритуал отговарят на паралелни сцени в отвъдното, наличието на речи и диалози между богове може да бъде индикация за земен ритуал. Често ролята на божествени участници в култа се изпълнява от членовете на семейството на починалия.

Освен директните споменавания на жреци, към жреческа дейност насочват и някои специфики на структурата и организацията на текста. Водещо е граматическото лице, което спомага за идентифициране на извършителя на действията, особено в случаите, когато той е разграничен от починалия – този подход е обект на няколко сериозни изследвания, сред които водещо място заемат анализът на ТП на Х. Хейс и изводите на Я. Асман са заупокойните литургии. Повечето от текстовете в този параграф принадлежат към т. нар. „жречески рецитации“, но някои са заклинания за дарове. В случаите, в които предоставя допълнителна информация за тълкуването на ритуала, е взета под внимание последователността на текстовете.

Следва анализ на отделните жречески титли и всички участници в ритуала, споменати в погребалната литература. Безспорно най-важно място и в трите корпуса заема *s3-mr.f* /“*любящият син*“, букв. „*синът, който обича*“. Той олицетворява Хор, който полага грижи за своя мъртъв баща Озирис и играе най-съществената роля в погребалния култ, осъществявайки връзката между света на живите и отвъдното. Тази роля обикновено се изпълнява от сина на починалия, но може да бъде възложена на жрец. Освен конкретните споменавания на тази титла, примерите, които насочват към „*любящия син*“ са многобройни, а ролята не винаги е формализирана. В голяма част от текстовете, „синът“ (1 л.) се обръща към своя баща (2 л.), а останалите участници в култа са споменати в 3 л.

По-подробно са разгледани последователности от текстове от ТС (44-61 и 63-74), съдържащи препратки към ритуали и дефинирани от Асман литургии, насочващи към Нощното бдение в Мястото за балсамиране. На базата на тях са обобщени основните ритуални задължения на *любящия син* – поднасяне на дарове, надзираване на балсамирането и поставяне на мумията в ковчега, защита и символично отблъскване на враговете на Озирис, пречистване и възлияния, както и провеждане на култа по време на различни празници. Особено характерна е защитната роля на сина в ТС 777-785, които са разгледани като отделна композиция, съществувала извън корпуса, в която участват и жреци, персонифициращи Изида, Нефтида, Анубис и Нут и също се свързва с Нощта на бдението. Връзката баща-син намира израз в характерната древноегипетска представа, в която починалият-Озирис е обект на ритуалите, извършвани от сина му Хор и едновременно с това е жрец-хор, извършващ свещенодействия за бог Озирис.

В контекста на тези литургии и техни паралели от ТС са разгледани споменаванията на жреца *imj-ḫnt*, ролята на който първоначално е свързана с грижата за царя, неговото облекло и атрибути приживе и след смъртта, а от Ср. Ц. навлиза погребален култ извън царското семейство. И тъй като мумифицирането символизира обличане на починалия, в някои случаи титлата е асоциирана с жреца-балсаматор. Представени са и примери, които вероятно насочват към персонификации на богините Хатхор, Изида и Нефтида, макар интерпретацията да остава проблематична, поради невъзможността за поставяне на ясна граница между култа и света на боговете на базата на текстовете. Значително по-ясни са споменаванията на Анубис, който се идентифицира с жреца-балсаматор и играе много съществена роля в погребалния култ. С тази титла се назовават лицата, отговарящи за мумификацията, като освен с тази дейност, той извършва кадене, възлияния, поднасяне на дарове и мляко и, разбира се, произнася съответните ритуални текстове. В допълнение, Анубис и Тот често се свързват с жреците-лектори. Сред останалите анализирани заклинания се споменават действия от страна на жрец, олицетворяващ Тот, които също се свързват с нощта на бдението и с участието му в Ритуала за отваряне на устата.

Друга възможна титла, спомената в тези текстове е *itf3-wr*. Предложено е тълкуване на термина „*старите жени от Кис*“ */i3j.wt ḳis*, като е направен аналог с изображения от Берша на жени, поднасящи в дар *менат* и *систрум* на починалия – вероятно представящи местна ритуална практика, към която насочва споменаването.

Разгледани са всички примери от ПТ и ТС на танца *rww*, поради съществуващите противоречия и неясни моменти около тяхното тълкуване. Представени са проучванията по въпроса, както и аналогиите с танца *mww*. Дефинирани са елементите и фразите, съпътстващи танца, както и специфичните движения и термини, които го описват. На базата на този анализ е установен голям брой текстове, който насочва към същия ритуален момент, като от особено значение са примерите от ТП. Достигнат е извода, че в царския ритуал от Ст. Ц. участват мъже, олицетворяващи Душите на Пе и Нехен – легендарните царе от Буто. Чрез танца те призовават починали да се събуди, като движенията им включват жестове, символизиращи скръб и оплакване. Това се случва в присъствието на жриците, персонифициращи Изида и Нефтида като оплаквачки, както и Хор – сина жрец. По всяка вероятност през Ст. Ц. този ритуал е извършване при „коловете за акостиране“, а през Ср. Ц. – в Мястото за балсамиране, в нощта на бдението. По това време е твърде възможно ритуалът да е изпълняван единствено символично и дори изобщо да не е практикуван, а съхранен само в писмените текстове. Множеството разминавания, грешки и неясни моменти насочват към липса на разбиране на практиката.

Разгледани са и други текстове, насочващи към жриците Изида и Нефтида, отново с фокус върху нощта преди погребението и балсаматора-Анубис. В някои случаи се споменава „*помощникът на Анубис*“, който се свързва и с други жречески титли. В по-редки случаи се споменати и други участници в култа, персонифициращи различни божества: 4те сина на Хор, Геб и Нут, Пазителите на залата, Великите и други, които вероятно на моменти се припокриват.

Разгледани са значително по-редките споменавания на официални титли, сред които *wˁb*, *sm*, *ḫri-ḥb*. *ḥmw-nṯr*. Техните характерни функции са съпоставени с примерите от погребалната литература. Анализирани са и някои по-редки титли като „*обръснатия жрец*“/*fꜣk*, „*великия виждащ*“/*wr mꜣ*(*w*) и др. Разгледани са и термините, описващи жреческа дейност.

II.1.4. Изисквания и ограничения

Този параграф описва споменаванията на изисквания към участниците в култа.

II.1.4.1. Ритуална чистота

Постигането на ритуална чистота е сред основните предназначения на ритуала и намира отражение в част от термините с корени, свързани с пречистване (напр. *wꜥb-жрец*, букв. *„Чист“* и *wꜥb.t/ Чистата (зала),* т.е. Мястото за балсамиране). Освен множеството споменавания на пречистване и измиване, засягащи различни аспекти на ритуала, някои текстове добавят специфични ограничения към практикуващите. Най-ранно е единичното споменаване за избягване на свинско месо при рецитиране на съответния текст. В основата на това изискване е възприемането на прасето като животно на бог Сет. В КМ има значително по-детайлни изисквания, свързани с ритуалната чистота на извършващия култа (вкл. починалия). Няколко текста предписват той да бъде пречистен, но съществуват и ограничения, отнасящи се до храната като избягване на козе месо и риба и изрично изискване да не е доближавал жена. За разлика от други култури, в Древен Египет тези ограничения са условни и се отнасят към определено ритуално време и място, подчертавайки значимостта на някои ритуали и не са приложими за всекидневния живот на обикновения египтянин. Тези указания служат и за допълнително подчертаване на значимостта на съответното заклинание.

II.1.4.2. Пазене на тайна

Друг тип ограничения към свещенослужителите или хората, рецитиращи заклинанията, са свързани със съхраняването на тайното познание за ограничен кръг посветени. Това е отделен подтип в ритуалните указания и послеписи, добре познат от различни източници. Напълно отсъстващи от ТП, които по презумпция са тайно познание, тези изисквания започват да навлизат в ТС, но не като указания, а като единични споменавания в самите текстове. Със своята специфична терминология този подтип става важна част от послеписите, съпътстващи по-важните текстове от КМ. Те могат да включват указание кой да бъде изключен от познанието, като най-често това са всички освен практикуващия и, понякога, неговите баща и син, в редки случаи – други посветени. Разгледана е подробно структурата, както и характерните фрази и изключения. Често те са съпътствани от допълнителни твърдения за тайнствения свещен характер на съответния текст и/или практика.

Включването на тези ограничения в ритуалните указания на КМ е индикация за нарастващата необходимост от съхранение на тайното познание в условията на демократизация на култа. По-голямата част съпътстват ритуални практики, както и глави, изреждащи тайни имена на божествени същества, пазители и демони. И докато

свещените текстове като цяло се приемат за тайно познание, тези послеписи показват особената значимост на съхраняването на ритуалните практики, резултат от вярата в тяхната сила, пораждаща необходимостта за ограничена употреба.

II.1.4.3. Ритуално знание

Обект на този параграф са изискванията за познаване на погребалните текстове, обикновено насочени към починалия в отвъдното. Макар че за целта се предполага усвояване на знанията приживе, тази роля може да бъде изпълнявана и от изписания текст и това е една от основните му функции. В някои случаи текстовете посочват, че ефикасността е валидна и приживе. Обект на познанието са съответните заклинания или книги, свещени имена, както и местности от топографията на отвъдното. Обичайно, тези изисквания са представени чрез фразата *ir rḫ* / *що се отнася до този който знае*. Макар като цяло указания да не присъстват в ТП, съществува един пример, изискващ познание, който е включен в самия текст, като вероятно заклинанието не е царско. Той е важно свидетелство, че подобен тип изисквания съществуват през Ст. Ц. Вторият начин за изразяване на изисквания за ритуално знание е чрез твърдения в 1 л. ед. ч., с които починалият утвърждава своите знания. Разгледани са отделни примери.

Обикновено след изискванията за познание следват описания на резултатите, които ще бъдат постигнати чрез него, а в някои случаи – изреждане на опасните последствия от непознаването на текста. Някои заклинания подчертават тясната връзка между познанието на свещените текстове и магията. Познанието и рецитирането на свещените книги, наличието на изписани заклинания и извършването на ритуални практики се допълват взаимно и в някои случаи са взаимозаменяеми.

II.1.5. Атрибути на ритуала

Това е една от най-обстойните части на дисертацията, която разглежда основните групи материални атрибути на ритуалите, описани или загатнати в погребалната литература, като е направен опит за установяване на символичното им значение. Дефинирането на групите е отчасти формално, обособено с цел подпомагане на изследването и разбирането за основните градивни звена на древноегипетския ритуал, като в някои случаи отделните елементи се застъпват и преплитат.

II.1.5.1. Изображения

Практики, описващи изписани изображения, често са част от ритуалните инструкции на погребалните текстове. Обикновено тяхната роля е подобна на тази на други фигури и амулети, но в някои случаи те са част от по-комплексни ритуали. Разгледани са фразите, въвеждащи този подтип инструкции, както и термините, обозначаващи самите изображения (*sšmw* и *twt*), тяхното значение, нюанси и употреба. При този тип изображения, допълнителен пласт символизъм се добавя в случаите, когато инструкцията добавя изискване за цвят.

Анализирани са споменаванията от ТС – освен, че всяко изображение, включително изписаното, притежава способността да осигури присъствието на изобразеното божество, при изрисуваните фигури е налице друга възможност: да бъдат усвоени чрез поглъщане, като по този начин тяхната сила преминава в практикуващия. Примерите от ТС се доближават по-скоро до магическо-медицинските текстове, от където вероятно са заимствани.

Значително по-многобройните примери от КМ не са от този тип – тяхното предназначение или може да бъде приравнено с амулети, или са част от по-сложни ритуали. Направен е детайлен анализ на групата заклинания, които се срещат и в царски погребения и включват „Заклинания за ладии“ и „Фестивални заклинания“ (преведени и коментирани в Гл. III). Разгледани са подробно изводите от ритуалните инструкции, съдържащи описания на изображения на ладии и/или божества, изобразени в тях. Анализирани са материалните свидетелства за реалното извършване на тези практики – червени, разлати съдове със слънчева символика, със запазени изображения върху тях, като е достигнат извода, че са съществували подобни ритуали, които не са включени в корпуса, но са реално практикувани. Разгледани са и други заклинания, свързани с ладии, съдържащи инструкции за направата на амулети от единични заклинания за ладии, както и инструкцията за изрисуване на 7 крави и гребла. Проследени са и останалите указания, свързани с изписани изображения като езерото на огъня приписвано на КМ 125, което по-скоро е част от послеписа на КМ 126 и късните текстове КМ 162-165 описващи изображения на фантастични същества. На кратко е разгледана и комплексната винетка на КМ 151, осигуряваща вечното съществуване на най-важните погребални ритуали в едно единствено изображение. Предложени са някои изводи за възникването, изработката и функциите ѝ.

II.1.5.2. Фигури и статуетки

Употребата на фигури като част от ритуалите е засвидетелствана през всички периоди на Древен Египет и, макар и не много често, присъства в погребалната литература. Предназначението може да варира от защитно, до враждебно. Тези триизмерни изображения отразяват пълния аспект от взаимоотношения между живи, мъртви и свят на боговете. Като цяло терминологията е сходна с тази на изписаните изображения.

II.1.5.2.1. Шабти

Шабти-статуетките са едни от най-многобройните и най-добре проучени ритуални предмети. Те са обект на ТС 472 и по-късния вариант КМ 6. Направен е кратък преглед на проучванията по темата, доказващи съществуване преди първите текстуални свидетелства. Проследено е развитието на откритите артефакти във времето, вероятните прототипи и тяхното предназначение. Анализиран е най-ранния текст – ТС 472, както и интертекстуалните паралели от корпуса, разкриващи утвърдени представи, свързани с желанието да се избегне принудителната работа в отвъдното. Анализиран е текстът и неговите три ритуални аспекта: подготовка на фигурката, рецитиране и поставяне в гробницата, както и изискването да наподобява своя господар. Отделено е внимание на двата проблемни момента: идентичността на господаря, обект на сериозни дискусии в науката, както и мястото, в което трябва да бъде поставена фигурката. Проследени са различните тълкувания, според които шабти може да замества починалия в отвъдното или да бъде изпратено като заместител на неговия слуга, както и евентуалните предшественици на тази идея от Ст. Ц. Разгледани са и възможните интерпретации на локацията.

През Н. Ц., представата за предназначението шабти претърпява постепенна промяна, броят нараства значително, откритите фигурки са изключително от гробници, а предназначението става изцяло погребално. Тази представа намира отражение и във включването на статуетките в „таблото“ на КМ 151, представящо идеалния образ на погребението на базата на ритуални действия.

II.1.5.2.2. Други фигури

Различни видове фигури и статуетки играят важна роля в древноегипетските магически практики и, макар и рядко, се споменават в ритуалните инструкции в погребалната литература. Обикновено тяхното „съживяване“ се осъществява чрез рецитация на текста. Две заклинания от ТС съдържат указания за изработката на

восъчни фигури, чието предназначение е напълно различно, като и за двата текста са включени транслитерация, превод и коментар на съответните пасажи. Първият вероятно се отнася до фигурка на богинята Тефнут и предназначението е отблъскване на злото. Разгледана е последователността, в която текстът се среща, като изводът от анализа е, че най-вероятно, произходът на този текст е от ритуал, извършван приживе, базиран на защитните функции на восъка. Проследено е развитието на този текст през Н. Ц. и интегрирането му в КМ 169, в която общото предназначение е запазено, защитата се осъществява чрез натрон, а фигурата не се споменава. Второто заклинание има напълно различно предназначение – унищожаване на врага чрез погребване на восъчна фигурка с изписаното му име, базирана на деструктивните свойства на восъка, обусловени от неговите физически характеристики. Предложена е нова интерпретация на символиката на материала за изписване. Третото заклинание от ТС съдържа указание за магическа фигура от глина, която също трябва да бъде ритуално погребана, но предназначението не е деструктивно, а е свързано с изпращането на Ба на човека, вероятно на починалия.

КМ 151 d-g, която е единствения пример за ритуални фигурки от КМ, различни от амулети, е разгледана в II.1.5.4.5, а ладията от КМ 133 – в предходния параграф, тъй като е част от поредицата „Заклинания за ладии“.

II.1.5.3. Амулети

Заклинанията от погребалната литература, отнасящи се към амулети, са от особено значение, тъй като предоставят възможност за комплексен анализ и за съпоставка на текстовете с откритите материални свидетелства, допълнени от изображенията във винетките от КМ. Инструкциите често съдържат детайли за изработката, материалните характеристики, активирането и приложението, докато заклинанията разказват за техния митологичен произход и ефект в света на боговете, а често съдържат и текста, който трябва да се рецитира по време на ритуалната практика. В този параграф са анализирани всички текстове от погребалната литература, съдържащи информация за амулети, съпоставени са с познатите паралели, с акцент върху предназначение и символика.

Разгледани са термините, с които древните египтяни назовават амулетите, с акцент върху думите, използвани в погребалните корпуси, като всички те са свързани с основното им предназначение – защита. Употребата на самата дума „*защита*“/ *s3*, *mkt*

поставя проблема за тълкуването в случаите, в които не е сигурно дали става въпрос за амулет или за защита. Някои амулети, описани в текстовете, са приложими както за живите, така и за мъртвите, докато целта на други е изцяло свързана със съществуването в отвъдното. Определени части от тялото на починалия се нуждаят от особена защита, начело с врата/гърлото – тази необходимост е свързана с един от най-големите страхове, засвидетелствани в най-ранните египетски писмени източници, свързан с опасността от загубване на главата, както и със способността за дишане в отвъдното и възстановяването на сетивата след смъртта.

Направен е кратък преглед на проучванията, както и на основните източници извън погребалната литература, съдържащи списъци с предметите, които трябва да съпътстват починалия по време на пътуването му. С изключение на няколко двусмислени споменавания, ТП не съдържат конкретна информация за амулети. Появата на указания за амулети може да бъде свързана с демократизацията на култа през Ср. Ц. и навлизането на магически практики в погребалната литература, както и с въвеждането на практиката за записване на инструкциите, съпътстващи заклинанията. Разгледани са подробно четирите послеписа, съдържащи описания на амулети в ТС, както и споменаванията от самите текстове на заклинанията, с превод и коментар на съответните пасажи. Разгледаните амулети са протоме на лъв от карнеол или от кост на лешояд; амулет на Запада; карнеол или аметист на ръката на починали с цел съвкупление в отвъдното; папирусова колона *w3ḏ*. Проследена е символиката на формата и на материалите и връзката им със света на боговете. Разгледани са материалните паралели, както и изображенията от „Фриза с предмети“. Предложени са някои нови интерпретации

Направена е съпоставка на споменаванията на амулета *w3ḏ*, който е единственият, описан и в ТС и в КМ, а вероятни споменавания има и в ТП. Символиката му е свързана с подмладяване и възобновяване на енергията на починалия, което се подчертава и от играта на думи с термините за цялост и зелен цвят. Анализирана е символиката на зеления камък и възможните видове на базата на други примери от корпуса.

Разгледани са останалите примери от КМ, съдържащи описания на амулети: КМ 30 и 64, посветени на скарабей на сърцето както и цялата група текстове за амулети, поставяни в близост до починалия: КМ 89 (Ба от злато), 140 (Уджат от лазурит, карнеол

и злато), 155 (стълб Джед от злато, който е съпоставен със стълба от КМ 151 е, обект на II.1.5.4.5), 156 (Тит от червен яспис), 157 (лешояд от злато), 158 (нагръдник от злато), 159 (папирусова колона Уадж, съпоставена с ТС 304); КМ 100 и 101, посветени на ладии и описващи своеобразни амулети от единични заклинания; КМ 162, описваща две възможни практики – крава от злато и папирусов свитък, обикновено заместван от хипоцефалос. Транслитерация с превод и коментар на тези указания е поместена в Глава III, а в настоящия параграф са изведени основните заключения, свързани с амулетите, тяхното предназначение, символика на материалите паралели и материални свидетелства. Текстовете са съпоставени с прилежащите винетки, отразяващи вариации в изобразяването на амулетите.

Заклинанията, свързани с възли, също представляват своеобразни амулети и са натоварени с богата символика и многопластови функции. Особеното в тълкуването на тези текстове е спецификата на думата *ṯs*, която може да обозначава както възел, така и заклинание. Употребата им се свързва със защита и отблъскване на негативни същества и енергии, което е в основата на лечебните им свойства. За погребалната литература особено значение има първичната им свързваща функция, допринасяща за съединяване на тялото след смъртта – често срещан мотив в корпусите. Амулетите могат да бъдат реални възли върху специфични нишки или въжета или да представляват пластични изображения на възли, носени като талисмани. Чрез подробен анализ на текстовете са изведени нюансите, свързани с тази защита и връзката с действията в Мястото за балсамиране преди погребението. На базата на контекст, паралели и ранни споменавания, както и наличието на допълнителни семантични индикации, са изведени заключения за първичното значение и евентуални данни за ритуал с възли.

II.1.5.4. Ритуални предмети и оборудване

Тази точка включва обобщение за множество ритуални компоненти, някои от които се припокриват. Отделните текстове са разгледани в параграфа, който позволява най-ясно обособяване и разграничаване на ритуалните аспекти, без това да наруши възприемането на текста в цялост. Този подход позволява анализът да бъде използван за бъдещи проучвания от ритуална перспектива на теми, разпръснати в египетските извори.

II.1.5.4.1. Съдове

Различните видове съдове са сред често споменаваните предмети с ритуална цел в магическата и погребална литература. Те заемат важно място в Дарствения ритуал, който е извън обхвата на настоящата работа. Единичните споменавания на дарове, съдържащи съдове, основно като контейнери са разгледани само в случаите, в които съдържат допълнителна ритуална информация. Някои текстове изрично споменават необходимостта от използване на нов съд – по този начин се осигурява употребата на ритуално чист предмет – свидетелство, че съдържанието на съда оказва въздействие върху обредната му чистота. Възлиянията и останалите свързани с тях съдове са обект на II.1.2.1, а ритуалът „Чупене на червените съдове“ – на II.1.6.1.6.

Обособени са няколко ритуални контекста, включващи употребата на съдове, някои от които споменати само в един текст, като всеки от тях е анализиран поотделно и са разгледани възможни паралели:

Група заклинания от ТП, чието развитие може да се проследи и в ТС, изреждат съдове във връзка с дарове. ТП 590 добавя допълнителни ритуални детайли, свързвайки съдовете *ꜥpr.t* с възлияния от страна на жрец-лектор по време на сутрешен ритуал. Възможната интерпретация на единично споменаване на голямо гърне *ḏnjt* в ТП свързва думата с балсамиране и мумификация. Въпреки, че няма категорични данни за това, на базата на текста става ясно, че потапянето в съда води до символично прераждане на царя, а паралел от ТС със същия митологичен епизод потвърждава, че през Ср. Ц. този смислов пласт се свързва със защита от разлагане.

Споменаването на каната за бира *ḏwjw* предоставя допълнителни детайли за предназначението на този дар. Ритуалът от ТС с купа *ḏwjw* и нейното заравяне с цел изпращане на съдържанието ѝ до починалия от съпругата му е проследен по-детайлно, заедно с превод и коментар на текста в Глава III.1. Възможно е предназначението на купите *dnj* да е сходно – като контейнер за изпращане на дарове от близките, но употребата на няколко термина с близко звучене затруднява интерпретацията. Предназначението на кошници и/или купи *dnj* в няколко други заклинания от ТС и КМ (ТС 351, 467, 468, КМ 110) е напълно различно и е свързано със снабдяването на починалия с необходимите предмети.

Разгледана е интерпретацията на Р. Ритнър на споменаването на кани *snbt* в ТС 1016 като контейнери, обитавани от зли същества. Анализът на конкретната фразеология и

нейните паралели насочва по-скоро към значение, свързано с възлияния и водата, излизаща от тях.

Няколко споменавания от ТС се отнасят към съдове, обитавани от различни същества, но тяхната интерпретация е проблематична поради лакуни и неясни изписвания. Въпреки това, анализът им доказва съществуването на такива вярвания и насочва към ритуални практики, свързани с тях.

Споменаването на купата *mnṯ3t-bowl* в ТС също насочва към специфичен ритуал, който Йоргенсен свързва с лунните фази. Въпреки, че тази интерпретация е твърде хипотетична, текстът ясно показва, че съдът е част от ритуален контекст.

Подробно са разгледани споменаванията на плоскодънните съдове *snw*, в които починалият се изобразява седнал по време на пречистване, както и проучванията по темата. Проследени са паралелите и митологичните пластове, свързани с Ра-сечау и телесните течности на Озирис. Този епизод от света на боговете по всяка вероятност се възпроизвежда ритуално, вероятно чрез символично пречистване по време на бдението в нощта преди погребението в Мястото за балсамиране.

Новите съдове *mḥ.t*, върху които се нанасят изображения са описани в КМ 133 и 134, но вероятно част и от ритуалите на КМ 130 и 136 А. Откритите примери, съответстващи на описанията в послеписите на тези текстове, разкриват, че въпросните съдове са плоски, с червен цвят. Етимологичната интерпретация ги свързва с думата „*пълня*“, като е възможно да са били пълнени с течност, за да осигурят плаването на ладията на Ре. Червеният им цвят отговаря на изображения от винетките и ги свързва с фазите на слънцето по време на изгрев и залез.

II.1.5.4.2. Текстил, облекло и свързани дейности

Този параграф е посветен на споменаванията на текстил, насочващи към ритуални практики, както и препратките към тяхната изработка и употреба. Текстилът присъства в погребалната литература в две основни форми: като материал, най често споменаван във връзка с дарове и като специфично облекло, макар че границата между двете трудно може да се постави поради спецификата на древноегипетското облекло. Ленените превръзки за мумификация заемат особено място тъй като символизират облекло, а наред с тях се споменават и отделни други текстилни предмети като покров, завеси, платна и др. Термините не винаги могат да се интерпретират с точност, защото често се припокриват, а понякога тъканите се представят чрез игра на думи или чрез

понятия, свързани със символичното им значение. Определянето на предназначението им като погребално също не винаги е ясно изразено и често е налице припокриване и обмен между света на живите и отвъдното.

Още от ТП, едно от ясните предназначения на облеклото е свързано със статус – чрез утвърждаване на божествения им произход се постига отъждествяване с боговете, които ги носят или създават. Пример за това са *sˁḥ.w*-робите, чието буквално значение е *„благородни“*, но редица други споменавания също сочат в тази посока, напр. текстовете, съдържащи дрехата *ḳnj*, споменавани в два основни контекста: отблъскване на враждебни същества и символично поглъщане, с цел придобиване на силите на боговете. Дрехата е позната и от Ритуала за отваряне на устата, обгръща Озирис и има мощна защитна функция, подсилена от асоциацията с думата *ḳnj*/*прегръщам* и вероятно е част от ритуала за обличане на царската статуя. Жреците, които обичайно се свързват с обличането на починалия са *Сем*, *s3-mr.f* и *imj-ḫnt*.

Разграничени са три ритуални действия, свързани с текстил в погребалните корпуси: обличане, поднасяне на дарове и изработка на текстил. Тяхното обособяване е условно и не винаги може да бъде установено, но дава възможност за извеждане на водещите смислови пластове и съпътстващите ги ритуални практики.

- **Действията, свързани с обличане** се споменават в корпусите основно във връзка със събития, които се случват в света на боговете, но обикновено са индикация за реални ритуали. Проследено е значението на препратките към текстилни споменавания в поредицата заклинания, свързвани с Нощното бдение от ТС, в т.ч. обличане на починалия с дрехи, предоставени от Хатхор и споменаване на облекло, свързано с процесията. Друг вид облекло, което още от ТП се споменава във връзка с постигането на божествен статус е дрехата с ресни *sj3t*. Разгледани са примерите, някои от които насочват към значението *„превръзки за мумифициране“*, а изписването на някои заклинания върху саркофага в зоната на главата предполага значение, свързано с повиването на главата или аксесоар, носен на главата. Церемониалното Сед-облекло също се споменава в КМ като паралел на повиването на тялото в света на боговете и символ на добре изпълнената ритуална грижа. Много често и в трите корпуса обличането на починалия се свързва с неговото съживяване и подмладяване, като починалият е едновременно мумифициран и изпълнява жречески действия по мумифицирането на своя баща. Споменаването на обличане може да е символично и

на практика да е осъществявано чрез дарове, като често се споменава паралелно с други ритуални действия: възлияния, кадене и поднасяне на дарове и др.

Подробно са разгледани конкретните споменавания, които насочват към обличането като мумификация, както и термините за облекло. Анализирана е поредицата заклинания от ТС, свързани с Хатхор, чиито одежди заемат важно място в текстовете. Произходът на текстовете се свързва с храмовия култ и обличането на богинята по време на новогодишните тържества. От друга страна, изписването им върху долната страна на капака на саркофага насочва към употреба, свързана с покрова чрез символичното обличане на починалия с божествените дрехи на Хатхор. Тюркоазеният цвят на одеждите на Хатхор носи небесна символика и полагането на починалия в обятията на богинята Нут, която се асоциира с капака.

Проследени са споменаванията, свързани с „прегънатия плат“, две заклинания, свързани с текстил и символизиращи облеклото на Шу, няколко примера, свързващи облеклото с различни празници, произхождащи предимно от ТС, както и споменаванията на „*чистата одежда*“, свързана с божествения статус на починалия, но вероятно и с пречистеното му състояние след Шатрата за пречистване.

- **Поднасянето на текстил като дар** представлява своеобразно ритуално обличане и съответно носи символиката, анализирана във връзка с това действие, но същевременно е важна част от провизиите, необходими в отвъдното, осигурени чрез тези текстове за вечни времена. Напълно запазената гробница на Уах от Ср. Ц., съдържаща внушителни количества тъкани, е ценен източник, който доказва, че множеството споменавания на текстил в ТС не се ограничават с писмени източници, а имат реално ритуално приложение. Изредени са споменаванията на облекло като част от дарствените списъци, както и заклинанията, посветени на поднасянето на конкретен тип облекла и тъкани. На базата на споменавания в погребалната литература са разгледани наименованията на тъкани, както и техните семантични нюанси. Най-често употребяваната тъкан е *mnḫt*, следвана от *ỉnsj*, *ỉdmj* или общото *ḥbs.w*.

Анализирани са няколко по-специфични споменавания, свързани с ритуала, като особено внимание е отделено на три подробни заклинания от ТС, специално посветени на текстилни дарове. ТС 862 е посветено основно на поднасяне на тъкани, но включва и други дарове, предназначението на което е защита, съединяване и укрепване на тялото, с препратки към мумификация. Конотациите със Сед-фестивала и съхраняването на

текстила в светилища осигуряват божествената му сила. Връзката с богинята Ернутет, наричана също „Лен“ и нейния свиреп аспект допринася за мощта на дарствения текстил, а митологичните елементи съпровождат поднасянето на дарове в Ритуала за отваряне на устата. Основна тема на първата част на ТС 608 е Хор, който облича баща си Озирис, като отново се прави връзка с мумификацията и подмладяващите свойства на текстила. Втората част на заклинанието е посветена на различни текстилни изделия с божествен произход, които пристигат като дарове и са наречени „Тъканото Око на Хор“.

ТС 728 е най-обстойното текстилно заклинание от погребалната литература и в единственото му копие, изпълнено с грешки и лакуни, се поднасят различни вариации на текстил *idmj* за покриване на легло. В резултат на подробен текстуален анализ и на базата на играта на думи с типовете текстил, е предложена възстановка на ритуала, която е представена подробно в статия, публикувана по време на изготвянето на настоящата работа. Предположението, че става въпрос за последователно изреждане на едноделен до 10-делен текстил е подкрепено от изображения върху фризовете на саркофази. Разгледани са множество възможни паралели на отделните аспекти от текста и контекста му в корпуса. Категоричното заключение е, че става въпрос за ритуал по поднасяне на текстил за защита на ложето, чийто произход вероятно датира от Ст. Ц. и през Ср. Ц. разбирането му вече е било затруднено.

- **Производството на ритуален текстил** в погребалните корпуси е приписвано на боговете и още от ТП, се свързва с богинята Таит, която осигурява божествените царски одежди. Било е съпровождано от определени рецитации, които активират желаните ефекти. Редица заклинания споменават изработката на тъкани като част от света на боговете, като често починалият е едновременно този, който ги създава и за който се създават тъканите. Във всекидневния живот тези дейности се извършват основно от жени и към това насочва споменаването в ТС 626.

Помещения, свързани с производство и съхранение на текстил, са разгледани в II.1.2, увиването на фигурките от 151d-g – в II.1.5.5.2, а употребата на лен за факли – в II.1.5.4.4. Споменаванията на сандали са свързани основно с идеята за стъпкване на враговете, но също така, подобно на текстила, сандалите са символ на божествен статус и мощ, а като част от оборудването на починали предоставят възможност за свободно движение, а поставянето им като гробен дар в близост до починалия е добре засвидетелствано археологически.

II.1.5.4.3. Жезли, скиптри и други инсигнии

Споменаването на тези предмети е свързано с получаването на царски статус в отвъдното и те играят важна роля в трансформацията и придобиването на божествени сили. Поредица от заклинания за поднасяне на инсигнии са запазени на стените на четири пирамиди – церемонии, които са част и от Ритуала за отваряне на устата и Дневния храмов ритуал. Жезлите са най-често споменаваните предмети от този тип в ТС и са съществена част от открития погребален инвентар, което подчертава нуждата да бъдат достъпни за починалия. Направен е кратък преглед на проучванията и са прегледани най-честите употреби в текстовете. Проследено е развитието на погребалния ритуал, в който най-голямо разнообразие е засвидетелствано в дарствените списъците от Ст. Ц., докато през Н. Ц. настъпва концептуална промяна, която според Я. Асман се изразява в замяна на пищността на инсигниите с понятия като праведност и лични качества, необходими за присъединяване към света на боговете. Гробните дарове все още включват скиптри, но не в такава близост до починалия, често надписани с текстове свързани с подкрепа по време на старостта и служещи за амулети по време на дългите преходи в отвъдното.

Проследени са споменаванията на жезли от текстове, които не се отнасят към дарствения ритуал и съдържат допълнителни детайли за церемониите, в които се употребяват. Разгледани са примерите, включващи скиптър *w3s*, често едновременно със символа *ꜥnḫ* осигуряващи съживяване и божествена сила на починалия, както и ритуалния момент, в който синът-Хор връчва жезъла като част от церемониалния цикъл на нощното бдение. Направена е детайлна съпоставка с двукомпонентната композиция наричана „Събуждането на Озирис“ и позната от няколко източника от Н. Ц. Мотиви като Пазителите от ТС и връзката им с деканите, Хор-защитник на своя баща, употребата на факли и др. разкриват по-цялостна картина на елементите, бегло споменати в корпусите, макар и през призмата на късна реинтерпретация. Анализът позволява проследяване на процеса от ритуал към концептуализация на понятията и пренасянето им изцяло в сферата на божественото, като реалните действащи лица в ритуала преминават изцяло в света на боговете.

Подробно е разгледан и друг епизод, обект на ТС 49, включващ употребата на два други жезъла *sḫm* и *mdw*, отново в контекста на Бдението в Мястото за балсамиране. Предложена е интерпретация, свързана с подготовката на процесията. Споменаването

на Великите е свързано с участник в процесията, наричан Божествения Велик, който се изобразява с *mdw*-жезъл в ръка, както и възможна връзка с ритуалите край колчетата за акостиране. Разгледани са и останалите споменавания на жезъла, съдържащи ритуални препратки, вкл. заклинание, рецитирано за активирането му, както и друго подобно за боздуган или жезъл *ȝms*, който символично разгромява враговете. Проследени са споменаванията на термините за жезли *ḥbȝ, iȝȝt* и *sḫm* и нюансите на тяхната употреба, както и ритуалното им счупване с цел обезвреждане и избягване на евентуално обръщане на действията срещу починалия. Освен жезлите са анализирани споменаванията *mnfrt*-гривните за ръце и крака, на които е отделено специално място в ТС.

II.1.5.4.4. Факли

Думата *tkȝ*/*факел* се споменава в погребалната литература изцяло във връзка с ритуални действия. Освен конкретната употреба в церемониите, за свещенодействия се приемат изработката, запалването и угасяването на факлите, които се срещат в Дневния храмов ритуал и като отделни обредни текстове. Всяка от тези стъпки е проследена в този параграф на базата на споменаванията в корпусите.

В единственото заклинание от ТП, съдържащо препратки към ритуална употреба на факли, светлината символизира огнения урей и подчертава защитния аспект на пламъка. Включени са транслитерация, превод и коментар на пасажа. Текстът насочва към нощен ритуал от погребалната церемония, вероятно свързан с погребалното ложе на царя. Предвид ритуалния контекст и поредицата, в която е включено заклинанието, е напълно възможно да става въпрос за нощта преди погребението.

Споменаванията на факли в ТС са по-чести. Разгледани са примерите, които включват: факел като дар; факел за отблъскване на Апоп, в дома на Сепа – тъй като Господарят на Сепа е Анубис, вероятно отново става въпрос за препратка към Мястото за балсамиране; факел, запален за Анубис, с препратка към мумификацията на Озирис; заклинание от ритуалния цикъл на Нощното бдение, в което Пазителите на стаите палят факли. В последния случай по всяка вероятност става въпрос за персонажите, които играят Душите на Пе и Нехен по време на церемонията и са свързани с 4те сина на Хор. Текстът е най-близкия аналог с ритуала от КМ 137 А, тъй като включва участието на Синовете на Хор; още едно споменаване от същия ритуалния контекст. Всички примери

съдържат прилики и насочват към един или няколко епизода от дългата церемония в нощта преди погребението.

Докато поради спорадичните споменавания заключенията за ТС не са съвсем категорични, КМ съдържа най-детайлното описание на ритуал, включващ факли – КМ 137 А. Глава 137 В, също посветена на факли, няма изразена връзка с този ритуал и общите черти се дължат на общи представи, свързани с факлите, а не на идентична ритуална принадлежност. Текстовете на главите идентифицират факлите с Окото на Хор, което защитава починалия и най-вече неговото Ка. Пламъкът осигурява защита от враговете и Сет, който заплашва да го отнеме. Светлината е със слънчево естество и притежава силата да трансформира мрака и да отблъсква злите сили. Връзката на факела с Ка се асоциира с поднасянето на дарове.

КВ 137 А съдържа заглавие за запалването на факел, а 137 В – за угасяването. Транслитерация, превод и коментар на послеписа на КМ 137 А са включени в Глава III. В настоящия параграф са анализирани по-детайлно данните, свързани със самите факли, допълнени от изображенията на винетките. Текстът съдържа информация за материалите, от които да бъдат изработени факлите, а от изображенията добавят подробности за запалването. Проследена е връзката на текста на заклинанието с ритуала в послеписа.

Според указанието четири факли трябва да бъдат поставени в ръцете на четиримата мъже, на чиито имена са изписани имената на Хор. Анализирани са споменаванията на факлоносците, както и бройката им, свързана със защитата на четирите посоки на света. Направена е съпоставка с други текстове за защита на четирите ъгъла. Проследена е и връзката с богинята-хипопотам, която олицетворява Окото на Хор, а оттам и с факел - на една от винетките именно тя запалва факел. Разгледани са в детайл винетките изобразяващи етапи от земния ритуал, вкл. факлоносците и басейните с мляко, в които факлите трябва да бъдат угасени. Анализирани са всички ритуални елементи, включени в указанието, вкл. ритуално място и ритуално време. Предложени са няколко възможни интерпретации на фразата *nfrw* R^{ς}, отправяща действията към времето, наречено „*красотата на Ре*“. Анализирана е връзката на текста с КМ 144, в която четирите факли се споменават при преминаването през 7те порти – установени са прилики между двата текста, които насочват към извода, че става въпрос за общ ритуален цикъл. На базата на тази връзка времето на изпълнение

на ритуала от КМ 137 А може да бъде интерпретирано като дневно, в тъмното пространство на гробницата, което решава проблема с тълкуването на фразата, насочваща към слънчева светлина. Достигнатото обобщение е, че ритуалът с четирите факли вероятно е извършван по време на погребението, когато починалият достига до седемте порти – този епизод вероятно е отбелязван от отделен ритуал с изписани порти и изображение на починалия. Възможно е четирите факли да са използвани в различни етапи на погребалната церемония.

Анализирана е наличната информация за угасяването на факлите в четири контейнера с мляко от бяла крава, подчертаваща идеята за слънчевото естество на светлината им. Обсъдена е близостта с ритуала за четирите тухли, както и евентуалната връзка с факли, открити в гробницата на Тутанхамун. Разгледана е една версия на КМ 151 f, която вероятно насочва към друг ритуал с факел, добавен от различен източник.

II.1.5.4.5. Магически тухли

Магическите тухли са обект на КМ 151 d-g и са поместени в комплексната винетка-табло на КМ 151, но поради своята уникалност са разгледани в отделен параграф, през призмата на ритуала. Транслитерация, превод и коментар на цялото заклинание са поместени в Глава III.2. Заклинанието включва детайлно описание на ритуал с четири тухли, върху които се монтират четири фигурки (Джед-амулет, Анубис, човешка фигурка и факел), след което тухлите се поставят в ниши в четирите стени на гробницата. Текстът включва и 4-те заклинания, които трябва да се произнесат по време на практиката и изпишат върху тухлите. Всеки параграф завършва с инструкция за изработката и поставянето им в гробницата. Информацията от тази глава се допълва от множеството археологически данни, доказващи реалното изпълнение през Н. Ц. (в т.ч. в царски погребения), които включват тухли, фигури, както и самите ниши.

Разгледан е използваният термин за тухла *ḏbt* и неговите употреби в погребалната литература – няколко примера от ТП и ТС насочват към съществуващ ритуал с една тухла, свързан със запечатването и разпечатването на гробницата. Именно тези функции са в основата на защитната употреба в четирите ниши. Изискванията за изработка от сурова глина, в някои случаи с добавен тамян, са анализирани и съпоставени с известните примери.

Представен е анализ на структурата на текста и общите характеристики на четирите ритуални указания, всяко от които включва изискване за произнасяне,

гравиране на текста върху тухла, описание на фигурките-амулети, поставянето им върху съответната тухла и позиционирането на тухлата в ниша, съобразено с посоките на света и финално запечатване. Всяка от четирите части е подробно представена с детайлен анализ на ритуалната ѝ инструкция и включените термини.

Особено внимание е отделено на предметите, открити в гробницата на Тутанхамун, които са най-цялостната находка с пълен комплект от тухли и фигурки, открити in situ в ниши в стените на гробницата и включват допълнителна, 5-та тухла с фигурка на Озирис. Новата интерпретация, достигната в хода на изследването, е представена подробно в статия, публикувана по време на изготвянето на настоящата работа. В нея е достигнато до обосновано тълкувание за причината за добавянето на петата тухла – необходимостта от защита на съкровищницата именно с тухлата с факела. Представено е и обяснение за размяната на тухлите и за позиционирането на предметите по посоките на света. Отчетен е фактор, който не е взет предвид в предходни проучвания – посоката на тухлите вътре в самите ниши, като е достигнато заключението че във всеки от четирите случая, поне една от двете предписани посоки е спазена. Обяснението е илюстрирано със сравнителна таблица.

II.1.5.4.6. Подпори за глава (възглавници) и маски

Възглавниците и маските са от особено значение за подготовката за отвъдното поради близостта до главата на починалия и приписваните им мощни магически свойства. Подпората има форма, която се свързва с Ахета, като при употребата ѝ главата е в ролята на слънцето над хоризонта по време на изгрев и залез – аспект, подсилен допълнително от преходното състояние между съня и събуждането, между живота и смъртта. Погребалните корпуси поставят тези два предмета в общ контекст и те често са групирани заедно, което е и причината за включването им в един параграф. Изображенията от фриза с предмети поставят подпората за глава в съседство с маската – тенденция, която се запазва през Н. Ц.

ТП не споменават подпори за глава, макар най-ранните открити артефакти в гробен контекст да датират още от III Династия. Две глави от ТС са посветени на предоставяне на подпори за глава (ТС 232,823), а в ТС 934 този предмет е включен в списъка с дарове. Друга глава, която е възможно да е свързана с този предмет е втората част на ТС 230, която има съществени прилики с ТС 232. Въпреки липсата на споменавания в ТП е налице ясна аналогия на ТС 232 със заклинание ТП, част от

поднасянето на царски инсигнии. ТС 232 е посветено на ролята на подпората за повдигане на главата с цел съживяване и се изписва върху саркофазите в областта на главата заедно с ТС 934 и няколко други заклинания, които имат свързана с главата функции – възстановяване на говора и връзка с Ритуала за отваряне на устата. Другото заклинание за възглавница (ТС 823) е посветено на различна функция на този предмет – риска от отнемане на сърцето и отсичане на главата – често срещан мотив в погребалната литература още от Ст. Ц. Дефинирането на две отделни функции на подпорите за глава е свидетелство за процес на развитие – добавяне на рецитации към поднасянето им в дар на починалия, като за тази цел са използвани съществуващи мотиви, свързани с главата.

Главата от КМ, посветена на възглавница, също е базирана на мотива за предпазване на главата от отсичане, но не произхожда директно от ТС 823 и няма преки предшественици. Изненадващо, въпреки инструкцията, до момента е открита само една подпора за глава, на която е изписан този текст. През Късния период се появяват подпори за глава под формата на амулети, като върху четири е открит текста на заклинанието. В няколко случая тази глава е изписана заедно с главата, посветена на маска, не като фиксирана последователност, а като тематично групиране. В три винетки маска и подпора са изобразени заедно – индикация за принадлежността им към един и същи ритуален етап.

Етимологията на думата за подпора се свързва с глагола „*събуждам*“ и може да бъде асоциирана с уникалната представа на древните египтяни, според която понятията събуждане и сънуване се назовават с един и същи термин. Така по естествен начин събуждането и повдигането на главата, чиято цел е излизане от инертното състояние след смъртта, стават част от функциите на този предмет. Останалите текстове са обединени около защитата на главата и страха от нейната загуба след смъртта.

Известна е употребата на погребални маски още от V Династия, като основното им предназначение е предпазване на лицето и главата. Препратки към маски присъстват в ТП, а някои от споменавания на прикрепване и възстановяване на главата също се интерпретират като част от ритуали, посветени на маски. ТС 531 е посветено на маска, въпреки, че включването му в корпуса като номерирано заклинание е формално и този текст е откриван единствено изписан върху маски. През Втория преходен период ревизираният му вариант е изписан върху саркофаг, а впоследствие е включен в КМ (КМ

151 а). Единствените екземпляри, изписани на маска, са от гробницата на Тутанкхамун – върху златната маска и два пъти върху втория ковчег.

Предназначението на маската е описана и в двете версии, като тази от Ср. Ц. е малко по-подробна. Информация, свързана с ритуала, е включена единствено в КМ 151 а, основно в заглавието и споменава изписването на текста и рецитация от жрец-лектор и жрец-балсаматор в деня на погребението. Главата е наречена *„Глава на тайнствата“* – това наименование насочва към връзка с ТС 578. На базата на този паралел и анализ на заклинанието от ТС са посочени още няколко индикации, доказващи че този труден за интерпретация текст също се отнася до маска, върху която текстът е рецитиран.

Друг текст, свързан с ритуален предмет за защита на главата е допълнителната глава от КМ за поставяне на папирус с текст под главата на починалия, който в повечето случаи се замества от хипоцефалос, носещ допълнителен соларен символизъм. Честото изписване на този текст заедно със заклинания, свързани с Отварянето на устата, е възможна реминисценция на комбинирането на заклинания за подпора за глава с този ритуал още през Ср. Ц.

II.1.5.5. Растения, материали и субстанции

Предмет на този параграф са растения и аморфни субстанции и материали, свързани с ритуала. Тези от тях, които нямат водеща ритуална роля и са част от по-комплексни практики, са разгледани в други параграфи и за тях са включени само кратки изводи, а останалите са анализирани по-подробно. Целта на анализа е чрез извеждане на символизма и митологичните препратки да се установят допълнителните пластове и аспекти, които тези материали добавят към ритуалните практики за пълнота на тяхното разбиране.

II.1.5.5.1. Растения

Дървета и други растения се споменават в погребалната литература предимно във връзка със свещената ми роля в света на боговете и препратките към ритуал не са много чести. Поради специфичните употреби, споменаванията са разгледани според вида, като типовете дървесина също са включени в тази точка.

- **дърво-*im3*, зизифус и тамариск:** Неидентифицираното дърво *im3* се споменава в ТС като материал за изработка на амулет на запада, а в КМ – за човешката фигура върху една от четирите тухли. В митологичен план се асоциира с Хатхор, а в някои текстове

свързва източния и западния бряг. В ТП и ТС се споменава заедно със зизифус като растения, покланящи се пред починалия. Освен тези споменавани заедно с дървото *im3*, плодовете и хляб от зизифус се поднасят с дар, дървото е част от сферата на боговете, а засаждането му в некропола е спомената наред с изграждането на гробница и изкопаване на езеро – вероятно с цел пресъздаване на божествения свят в градината на „Свещения Регион“ на некропола.

Зизифус или тамариск са необходими за изработката на шабти – от една страна тези материали са местни, устойчиви и достъпни, от друга и двете имат свещено значение. Здравината на тамариска вероятно е основна причина за употребата му за изработка на жезъла-*3ms* за унищожаване на врагове, но това растение играе и важна роля в отвъдното. Според ТС починалият трябва да притежава сила над тамариска и пясъка – докато последния символизира пустинята, храстите тамариск растат на границата ỉ с култивацията – по този начин се покрива цялостния регион или по-скоро неговото съответствие в отвъдното. Вероятно поради граничния ареал се приема, че растението притежава способността да предпазва настъпването на силите на хаоса и това е в основата на употребата на сажди от тамариск за пигмент, използван върху защитна превръзка-амулет, поставяна на гърлото на починалия.

- **ꜥš (кедър?) и дърво *mrw* -** едно единствено заклинание от ТС споменава двете растения във връзка с дейността на сина-жрец и поднасяне на дарове. Кедровата дървесина е сред най-ценните вносни продукти, и двете дървета се интерпретират като кедър, но няма яснота за разликата между термините.
- ***snw*, *srw* и *ꜥnḫ-imi***: изследването на тези термини на Бардине представя сериозни аргументи за тяхната идентичност с дървото Vitex Agnus Castus – Дърво на целомъдрието. Основните свойства на растението като анафродизиак са транскрибирани в митологичната сфера, като на дървото са придадени противоположни на Сет свойства, противодействащи на хаоса и агресията и съответно служещи за защита на Озирис и подпомагащи божественото трансформиране на починалия. Поради това по вероятната интерпретация на наименованието *ꜥnḫ-imi* е „*това, чрез което се живее*“. Споменаването на в ТП е свързано с поднасяне на зърната му *srw* като дар. Разгледана е ритуалната употреба от ТС, като към предходните анализи на текста и идентификацията на Бардине са добавени нови заключения, свързани с ритуала. ТС 607, познат от няколко варианта на текстове-химни извън корпуса,

датиращи от Н. Ц. и Късния период, добавя текста в списъка с дарове, изместваики други стандартни дарствени заклинания – това е индикация за, че по това време ритуалът е в действителност практикуван и значим. Заглавието на ТС 354, съдържащо *ꜥnḫ-imy* вероятно е опит за комбиниране на различни практики, осигуряващи пречистването и правилното функциониране на устата след смъртта.

Анализирани са споменаванията на растението в четири глави от КМ – в КМ 13, две зърна се поставят върху тялото – употребата им по време на мумификация е засвидетелствана и в други текстове и се дължи на защитната, анти-Сетова функция, а поставянето в дясното ухо е свързано с предназначението за излизане към Запада. На базата на споменаването в КМ 172 може да се допусне, че превръзката с второто зърно е нанасяна върху пъпа. При другите две споменавания се използва единствено сока от растението, с който се навлажнява нишката за окачване на амулетите Джед и Тит, поставяни на врата на починалия, добавяйки допълнително ниво на защита към тях.

- **Лук и праз.** Лукът се поднася като дар при Отварянето на устата и се споменава в три дарствени заклинания от ТП, като се асоциира със зъбите на Хор и осигуряването на зъбите на починалия. Петте глави лук, поднасяни в ТП 45 могат да бъдат свързани с петте отвора на лицето – в действителност, лук е откриван в повече от пет кухини на царски мумии. Споменаването на четири броя в друг текст се свързва с поднасяне в четирите посоките на света. Лукът е част от дарствения ритуал след пречистване на устата, а асоциирането му със зъби се дължи не само на вида му, но и на близостта с думата бял, както и на апотропейните свойства, които му се приписват. Споменаването в ТС е сходно, но добавя свойството да осветява лицето. Контекстът на единственото споменаване в КМ също е близък – отново се изрежда сред дарове, но е добавена функция, свързана с отблъскване на страха от сърцето. Ефектите за отблъскване на змии вероятно са реинтерпретирани като отблъскване на Апоп и играят роля за съживяването на починалия. Праз се споменава само в два текста за отблъскване на змии от ТС и една късна версия от КМ. В някои версии е заменен с неидентифицирано растение, което вероятно е от същото семейство.

- **Сикомора/*nht* –** въпреки важната роля на това дърво в света на боговете, единственото ритуално споменаване е във връзка с нишката от лико за нанизване на амулетите Тит и Джед в КМ. Вероятно употребата е свързана с асоциацията на дървото с Нут, Изида и Хатхор и неговите майчински аспекти – кърмене, осигуряване на вода и

подслон. Соковете от зърно на Дървото на целомъдрието допълнително подсилват защитните свойства.

II.1.5.5.2. Материали

При анализа трябва да се има предвид, че повечето изреждания на скъпоценни материали като дарове не следва да се приемат като буквално описание на ритуала, тъй като представят идеализиран вариант на предметите и се основават преди всичко на символиката им. В действителност в много случаи, особено извън царските погребения, тези материали са трудно достъпни и поднасянето им е само символично, осъществено чрез текста, особено когато текстовете произхождат от царския ритуал и не отговарят на реални практики.

- **Пясък -** символизира могилата на сътворението и има пречистващи свойства, поради което често се изобразява като основа, върху която се извършват ритуалите, напр. Отваряне на устата, а Озирис е наричан „*Този, който е върху своя пясък*“. От друга страна може да има негативна конотация, поради връзката си с пустинята, символ на хаоса. Примерите в погребалната литература са едва няколко, но предоставят уникални детайли за непознати ритуални практики.

Едно заклинание от ТП вероятно загатва за ритуал с пясък – то описва двама мъже пред и зад царя, единият разпръскващ вода, а другият – пясък. Според К. Зете вероятно става въпрос за момент от погребалната процесия и докато пръскането на вода за подготовката на пътя е добре засвидетелствано, ако тази интерпретация е коректна, това е единственото споменаване на пясък в този контекст. Това тълкувание определя контекста на цялото заклинание и го свързва с момента след акостирането на западния бряг и преди достигането на Мястото за балсамиране.

Един текст от ТС споменава рецитиране върху пясък от храма на Анубис, поставен около починалия. Анализът на текста и неговото място в корпуса насочва към връзката на пясъка със запада и некропола, като от особено значение е свещения му произход. Според Р. Ритнър, текстът насочва към практика, свързана със строежа на гробницата, изпълняван още приживе. Въпреки, че няма такива препратки в текста, той е изписан директно след поредица от заклинания със земен произход. Проблематичният пасаж от КМ 151 (преведен в III.2) вероятно насочва към пречистващите свойства на пясъка и възстановяването на свещеното пространство.

- **Глина.** Поради своята достъпност и лесно моделиране, глината намира широка употреба в магическите практики. Едно заклинание от ТС насочва към ритуална употреба за изработване на фигурка, но за съжаление, не е добре запазено. Анализът на текста показва, че вероятно става въпрос за изпращане на Ба на починалия чрез заравяне. Създаването на човека от глина от бог Хнум подчертава съзидателния ѝ аспект.

Глината също има защитна функция, приписвана дори на най-обикновените предмети, пр. тухли – водещ аспект за ритуалната употреба на глина в КМ: глина, примесена с тамян се използва за съдовете за угасяване на факлите и за магическите тухли, както и за фигурката на Анубис, поставяна върху една от тях. Изискването е за използване на сурова глина и откритите екземпляри са изработени в съответствие с него.

- **Восък** – поради физическите си характеристики намира широка употреба в магическите практики: той е достъпен и позволява лесно моделиране и постигане на прилика с прототипа. В допълнение, повърхността наподобява човешка плът и лесно може да бъде оцветена. Вероятно по тази причина едни от най-ранните шабти-фигурки са изработвани от восък, въпреки, че първите текстове предписват друго. От друга странна унищожаването на восъка е много лесно, което го прави предпочитан материал за деструктивни практики. Единствените споменавания от погребалната литература са от ТС и се основават на двете основни функции на восъка – защитна и унищожителна – характерен пример за неутралния характер на ритуалните атрибути, които могат да имат напълно противоположни приложения.

- **Смоли.** Употребата на тамяна и смирна е широко застъпена в погребалната литература и е разгледана по-подробно в параграфите, свързани с основните им функции – кадене и пречистване. Срещат се и две различни приложения: сушена смирна се добавя към мастилото като свързващ елемент, като пречистващата функция със сигурност е взета под внимание; в няколко предписания тамян се добавя към суровата глина за изработка на ритуални предмети, отново с пречистваща цел. Употребата на смоли в мумифицирането не се споменава конкретно в корпусите, въпреки, че много от препратките за пречистване са именно в този контекст.

- **Камъни и минерали.** Още от ТП, различни видове камъни се споменават във връзка с топонимията на отвъдното, като притежания на боговете и дори като част от божествената плът. Основните ритуални употреби са свързани с амулети и са разгледани при техния анализ. Споменаванията на скъпоценни камъни като част от царски инсигнии в ТС не отговарят на реални практики, а са поднасяни символично чрез текста или са част от божествените одеяния. В повечето случаи типът камък не е от първостепенно значение, водещ е цветът и неговия символизъм, което често затруднява интерпретацията. Най-често търсените цветове са червен и зелен.

Червените камъни се свързват с енергия и мощ, но също така носят опасния аспект на бог Сет, който може да е враждебен, но и да служи за защита от врагове. Обичайната употреба на карнеол в някои случаи може да бъде заменена с аметист. В един пример от ТС, амулетът може да бъде изработен както от карнеол, така и от кост на лешояд – още едно доказателство, че водещ е символизмът на материала.

Зеленият цвят се свързва преди всичко със съживяване и подмладяване – аспекти ясно заявени в ТП. И докато лазуритът олицетворява идеалното зелено и е част от плътта на боговете, често вместо него се използват по-достъпни, местни камъни със зелен цвят и дори фаянс, макар някои текстове да запазват изискването за лазурит. Проследени са всички споменавания от погребалната литература, свързани с ритуала както и дискусиите на термините и тяхната интерпретация. Разгледани са и няколко споменавания, свързани с хематит или подобни минерали, наподобяващи желязо и носещи неговата символика.

- **Метал.**

- Желязо – терминът *bi3* и неговата интерпретация са обект на множество дискусии, но примерите от погребалната литература категорично подкрепят тълкуването му като желязо. Употребата на желязо до Н. Ц. е много ограничена, то е с метеоритен характер, поради което е изключително ценно и изначално свързано с небето и света на боговете: в ТП костите на царя са от желязо. В погребалните корпуси почти всичките му споменавания в ритуален контекст са във връзка с инструментите за отваряне на устата. Според едни от най-ранните текстове синовете на Хор извършват ритуала с железните си пръсти. Самата форма на длетото също има небесен произход и терминът за него (*msḫtiw*) обозначава и съзвездието Голяма мечка. Разгледани са и

други митологични препратки, подсилващи значението на желязото. Малкото на брой археологически артефакти подкрепят интерпретацията на термина.

Споменавания на *bi3* като материал за съдове остават проблемни – категорично не става въпрос за съществуване на съдове от желязо – вероятно те или са част от света на боговете, или, ако става въпрос за реална практика, са изработени от минерал, съдържащ желязо. Такъв е случаят и с подпорите за глава и плочата за писане.

- **Злато –** идентифицира се със слънчевата природа и божествената плът, а неговата непреходност го прави най-подходящо за изработка на амулети, които докосват плътта на починалия. Споменавания в ТП и ТС са свързани със света на боговете, с тяхното естество и атрибути и почти отсъстват препратки към земния ритуал. Освен споменаването на *Хор от злато* в поредицата, посветена на инсигнии в ТП, единственото изключение е колието *nbw/nbjt*, което се среща и в двата корпуса и чието изображение е в основата на йероглифа за злато. Интерпретацията на споменаванията е проблемна, тъй като могат да се преведат и като „*злато*“. Някои от тях могат да бъдат свързани с дарствения ритуал. Този накит не се среща в КМ, но има глава, посветена на златно *wsḫ*-колие. ТС 596, посветена на гривна, съдържа препратка към три материала, донесени от Пунт: злато, яспис и метал, наречен *sšmt*, който вероятно също е златна сплав. Въпреки, че не може да се установи категорично, вероятно става въпрос за материалите за изработка на гривната.

Вероятно липсата на споменавания на злато в по-ранните корпуси поне отчасти се дължи на малобройните записани инструкции. Това се променя с КМ, която добавя нова поредица от заклинания, посветени на амулети, в които златото е основен материал. Изисквания за изработка от злато са добавени към следните амулети: Ба, инкрустирана със скъпоценни камъни; колона Джед, символизираща стабилност и устойчивост, подобно на златото; лешояд; колие; фигура на крава. Злато и скъпоценни камъни се използват за изработката на амулет на окото Уджат и колоната-Джед от КМ 151e, която трябва да е от фаянс, инкрустиран със злато (или *електрон*).

- **Електрон.** Въпреки продължаващите дискусии, със сравнителна сигурност може да се приеме, че с термина *ḏˁm* до към края на Н. Ц. се обозначава *електрон*, след което думата все по-често започва да се приема като синоним на злато. В ТП няма споменавания на този метал. В ТС се среща като материал за съдове за възлияние, като анализът на текста показва, че става въпрос за подсигуряване на идеалния ритуал за

вечността, чието извършване ще допринесе за трансформация на починалия и ще подсигури превръщането на плътта му в божествена. Въпреки, че широката употреба на кани от благороден метал в погребалния ритуал е малко вероятна, споменаването на съдове за възлияния от електрон в храмови списъци с дарове свидетелства, че този материал действително е използван и примерите не са само символични. Паралелната употреба на електрон и метала *sšmt.t*, показва, че става въпрос за различни материали и това е друг тип благородна сплав. Основното разграничение между злато и електрон в древноегипетските текстове е базирано на по-белия цвят в резултат на по-високо съдържание на сребро в електрона, и вероятно случаят с е *sšmt.t* подобен, като е възможно терминът да насочва към по-червеникав нюанс и по-висока концентрация на мед.

Другата употреба на електрон в ТС е свързана с жезъл *mdw/3ms,* като в по-късната версия на този текст в КМ, материалът е заменен със злато. Единственото споменаване от КМ е свързан със скарабей на сърцето от нефрит, който трябва да бъде обкован с електрон и ограден от пръстен от сребро. Поради двойствената си природа, тази сплав може да бъде натоварена със символиката както на злато, така и на сребро, но корпусите не съдържат детайли за по-задълбочено тълкувание.

- Сребро. Първоначално среброто се използва в естествения вариант, в който се открива – като златна сплав с високо съдържание на сребро, поради което се възприема като подвид на златото и се изписва със същия детерминатив. Докато божествената плът е златна, костите на боговете са от сребро. Този метал се свързва с луната и нейните аспекти и тъй като в Древен Египет е много рядък, първоначално се приема за по-ценен от златото. В КМ има две ритуални споменавания. Едното е описаната по-горе изработка на скарабей на сърцето, включваща електрон. Няма открити екземпляри, които отговарят точно на тази инструкция. Другото се отнася до сребърни съдове за ритуално измиване на краката и вероятно е свързано с пречистващите свойства на белия цвят. Действието се развива в света на боговете, съдовете са част от скъпоценното им оборудване, а самата изработка се приписва на бог Сокар.

- **Фаянс.** Глазираната композитна смес, известна като фаянс, предоставя ефектите, свързани с цвета и е по-евтина и лесна за обработка алтернатива от камъка. Най-често фаянсът е синьо-зелен, носи свойствата на зеления камък, свързва се с Озирис и допринася за съживяването и подмладяването на починалия. Среща се само в КМ, като

три от споменаванията имат ритуално значение. При изработката на амулета-стълб Джед в КМ 151 а трябва да се използват фаянс и злато – материалите допълват основното предназначение на предмета: подмладяване и устойчивост. Откритите екземпляри като цяло отговарят на това изискване, редувайки синьо-зелено и златно. В някои случаи са добавени червени ивици, които добавят агресивен аспект, асоцииран със защитните функции. Вторият пример е свързан с колоната-Уадж (КМ 125), чиято функция изцяло отговаря на свойствата на зеления цвят. Третият пример е амулет на Тот от рубриката на КМ 175 , поставян на ръката на човек. Произходът на този текст вероятно е от ритуал, практикуван приживе, като основната функция е устойчивост и защита. Амулетът на Хор от същия текст трябва да бъде изработен от лазурит, вероятно със сходна символика, а една версия добавя трети амулет на Озирис, също от фаянс.

- **Кост** като материал се споменава само в две заклинания от ТС, разгледани по-подробно в II.1.5.3. В първото кост на лешояд или карнеол може да се използват за изработката на амулет – протоме на лъв. Вероятно тук е търсена асоциация с богинята Мут и нейната защита, въпреки, че символиката на червения камък насочва по-скоро към агресивния аспект на лешояда. Второто споменаване е на рибя кост или по-скоро шип на Синодонтис, с който се изписва името на врага. Възможно е изборът да е свързан с особеното поведение на този вид, който издава ръмжащи звуци и плува с корема нагоре, поради което употребата може да допринесе за асоциация с врага.

II.1.5.5.3. Течности и други субстанции

Разгледани са в други параграфи, при анализа на съответните ритуали. Ритуалната употреба на вода, но също и мляко, бира и натрон, е свързана основно с ритуали по пречистване, предмет на II.1.6.2.1, благовонията и маслата са обект на II.1.6.2.2, а употребата на определени типове масла за изработка на факли – на II.1.5.4.4.

II.1.5.5.4. Пигменти

- *stj* и *ḳnj*. Най-честите ритуални споменавания по темата включват термина *stj*, който заедно с *ḳnj* – е и най-ранният. Етимологията на думата насочва към нубийски произход и вносен продукт, като цветът му е обект на множество дискусии, но изследователите са единодушни, че става въпрос за вид глинест минерал, употребяван за пигмент. Докато повечето примери насочват към жълт и червеникав цвят, налице са и изключения и терминът насочва по-скоро към типа текстура, отколкото към конкретен цвят. Примерите от погребалната литература подкрепят тези изводи, като въз основа на

откритите артефакти, съответстващи на описаните ритуали могат да допълнят идеята за бял цвят. Общоприетият превод е *„нубийска охра“,* като има текстуални доказателства за южния произход на материала.

В единствения пример от ТС *stj* и *ḳnj* са споменати паралелно. Вторият термин означава жълто и вероятно обозначава аурипигмент (жълт арсеник) и тъй като думите са използвани по-скоро като синоними, изводът за жълт цвят се приема и за *stj*. Ритуалът включва изписване на 8 богове Хех на ръката на човек, които трябва да бъдат изблизани. В този случай пигментите са натоварени със соларна символика, а боговете Хех се асоциират с огъня – чрез тази практика силите им се усвояват, вероятно с лечебна функция. Охрата е често употребявана в медицинските текстове, а аурипигментът понякога се споменава заедно със смолата *сандарак*, която има терапевтични и пречистващи свойства.

В КМ употребата на *stj* не е свързана с лечебни практики, а с текстурата и цвета на веществото. Някоко глави споменават *stj* като пигмент, с който да се изобрази ладията на Ре и нейните пътници. Според два текста изображението трябва да се направи върху съдове *mḥt*, но може да се допусне, че това важи и за останалите заклинания. Изображенията върху откритите екземпляри са с бял цвят – възможно е това да се дължи на избледняване, но не е изключено това да е бил оригиналният цвят, в подкрепа на което има и други находки. Изказани са предположения за силата на този пигмент, свързана с ефикасността на нубийската магия, но изглежда водеща е консистенцията, която позволява изписване върху керамични предмети, а в случая с рубриката на КМ 125 – върху под, който вероятно също е пръстен.

- Пигменти за писане върху папирус и лен (мастила). Инструкции, съдържащи детайли за мастилото, са включени в няколко глави от КМ поместени в III.2 – в инструкциите на два амулета, състоящи се от единични заклинания , на три от късните добавки към корпуса, както и в послеписа на КМ 148, описващ рисунка върху дъска. Повечето споменават зелен пигмент от счукан камък, примесен с вода и смола като свързващ агент. В едно от указанията, мастилото е от сажди от тамариск – вероятно поради свойствата му, които допълват предназначението на текста да укрепи и оздрави починалия. В един или два текста цветът на мастилото е изрично посочен като червен. Анализирани са термините и материалите. По всяка вероятност споменаванията на лазурит насочват единствено към цвят, тъй като е малко вероятно този скъп, вносен

материал да е използван за мастило. Общата дума за мастило е употребена за черния цвят и в един случай вероятно за червен, което съответства на двата основни цвята мастило. Интересна информация дават указанията, според които изписването става с разтворена смола, и после се *„повтаря“* с пигмента, които противоречат на указанията за смесване на съставките.

II.1.6. Ритуални дейности

Дефинициите и понятията в този параграф, разделящи дейностите на ритуални действия и прости ритуали, са обособени с цел улесняване на анализа и са до голяма степен условни и относителни, базирани преди всичко на примерите от погребалните корпуси.

II.1.6.1. Ритуални действия

Понятията в тази точка не са разграничени по твърдо обособен принцип, но тъй като играят важна роля в ритуалните практики, са разгледани индивидуално. Рецитирането и изписването са в основата на древноегипетските ритуали и тяхната значимост не може да бъде преувеличена. Повторението по същество е подслучай на рецитирането, но обикновено добавя пространствен аспект към практиките. Останалите действия, макар и не толкова често срещани, носят специфична семантика, чийто анализ допринася за разбиране на практиките. Някои от тях са в основата на ритуали, които не попадат в други категории и са разгледани в настоящи параграф.

II.1.6.1.1. Рецитиране

Рецитирането е едно от основните средства, чрез които ритуалните текстове и предмети стават ефективни. Погребалните текстове са предназначени за произнасяне - било като част от ритуала, като рецитации в отвъдното или чрез въвеждащите фрази като *dd mdw*/*произнасяне на думите*, които ги карат магически да прозвучат от писанията. В египтологията са дефинирани различни жанрове текстове като литургии, *Саху*, защитни заклинания и др. и макар дефинициите да са обект на множество продължаващи дискусии, в основата им са рецитациите. Дарствения ритуал също е придружен от вербално изреждане и заклинания, които се записват в близост до починалия, за да го придружават във вечността.

Всички редове от ТП започват с фразата *произнасяне на думите*, която, макар и по-спорадично, се записва в началото на заклинанията в останалите корпуси и не се

ограничава с погребална литература. Добавянето на ритуални инструкции в следващите корпуси определя съпътстващите ги текстове като рецитации, произнасяни по време на практиките. По-редки са случаите, в които изискването за рецитиране се споменава изрично, като част от ритуала. Разгледани са някои примери, при които рецитирането може да бъде индикация за ритуал, с уговорката, че към подобни интерпретации трябва да се подхожда предпазливо, тъй като често думите са предназначени единствено за произнасяне в отвъдното.

По-еднозначни са индикациите, които са част от самите инструкции – рецитирането върху предмети ги „оживява“ и ги прави ефективни, като в ТС и особено в КМ е неизменна част от послеписи и заглавия, отнасящи се до амулети и други ритуални предмети. Споменати са примери от ТС, а случаите от КМ включват почти всички ритуални индикации. Диалозите и речите на богове също могат да насочват към ритуални практики и по-конкретно към ритуално разигравана драма, какъвто вероятно е случаят с КМ 78, интерпретирана като откъс от храмова церемония.

II.1.6.1.2. Повтаряне

Необходимостта от повторение се представя чрез думата *zp*, следвана от броя на повторенията – напр. *zp-4*/*четири пъти*, като обикновено се отнася до повторение на съответните думи. В някои случаи употребата на тези фрази замества неколкократно (най-често двукратно) повторение на дума или фраза и няма ритуален аспект, но в други обозначава текст, който трябва да бъде повтарян като част от ритуалната практика. Често са изписани в червено, което подчертава ролята на добавено указание.

Обикновено ритуалните повторения са четири – това число се свързва с цялост и завършеност, преди всичко въз основа на четирите посоки на света и значимостта им в древноегипетската космология. Насочването на рецитациите в четирите посоки има ключово значение за правилното функциониране на магическите думи. В допълнение на това е необходимо четириъгълното пространство на гробната камера да бъде подсигурено и защитено в неговата цялост и това се осъществява чрез четирикратни рецитации. Подобни индикации изобилстват в ТП и ТС и докато в КМ са рядкост, в корпуса са записани специфични ритуали за защита на четирите ъгли и стени на гробната камера. Ритуалът за отваряне на устата включва множество четирикратни повторения, а жрецът Сем обикаля статуята четири пъти. Според други източници през Ср. Ц. мастабата също се обикаля четири пъти.

Четирикратни рецитации са застъпени в заклинанията за четирите вятъра, в които починалият трябва да се трансформира. Повдигането на статуята от четирите сина на Хор също включва четирикратни действия, съпроводени с рецитации. Повторения често съпровождат и поднасянето на дарове. В някои случаи тези фрази могат да бъдат единствената индикация за извършван ритуал, но към подобни интерпретации трябва да се подхожда предпазливо, тъй като не винаги може да се направи разграничение между повторение като изразно средство и като част от ритуална практика.

II.1.6.1.3. Изписване

В представите на древните египтяни писането е свещенодействие и често е включено в практиките като ритуален компонент, като основните понятия и техния произход са разгледани в глава I. Специфичните изисквания за изписване са част от някои ритуални инструкции и могат да бъдат групирани в няколко категории.

- Изписване на свещените текстове с цел подсигуряване на починалия с тях. Подобно на рецитирането, изписването активира текстовете, като в някои случаи може да го замести. До Н. Ц. подобни изисквания не са отбелязвани, тъй като необходимостта се подразбира от само себе си и описването ѝ е безпредметно. Такова предназначение е записано в указанията на КМ 1 и 72, представящи записването като алтернатива на познанието.

- Изписване върху ритуални предмети и амулети – това е единия аспект от практиката, в която текстът прави предмета ефективен и обратно. Често възниква въпросът за произхода на текстовете: дали първоначално заклинанията са съществували самостоятелно, а свързването им с практика е вторично, или са неизменна част от цялостен ритуал. В някои отделни случаи проследяването на развитието на текста в погребалните корпуси може да даде насоки за това. Единствената индикация за изписване върху предмет в ТС е вероятно е свързана с маска. Броят на примерите от КМ е значително по-голям и включва голяма част от инструкциите за амулети, както и магическите тухли, като всички те са разгледани при коментара на текстовете в Глава III и в параграфите за амулети и тухли.

- Изписване на името с цел идентификация с прототипа, с цел „презентификация“ или „алтерация“. Тук може да бъде причислено и изписването върху тялото на човек, с цел идентификация с дадено божество, като надписът се превръща в средството за придобиване на търсената идентичност. Името е важна част от древноегипетската

космология и същността на проявения свят и тъй като всички живи същества са проявления на Твореца, чрез усвояване му може да бъде приета и съответната идентичност. Примерите от ТС включват идентификация на восъчна фигура с врага и на глинена фигура с Хенти-Иментиу. Посочването на специфично средство за писане е допълнителна индикация за магическата значимост на действието за реализиране на целите на ритуала. Най-красноречивият пример е от КМ 137 А, в която факлоносците се идентифицират със синовете на Хор чрез изписване на имената върху ръцете им.

II.1.6.1.4. Плюене, изблизване и поглъщане

Р. Ритнър посвещава на тези действия глава от монографията за механиката на египетската магия. И трите активности присъстват в ТС като част от ритуала и са застъпени в погребалните корпуси, като единствено в ТС са включени в ритуалните инструкции. Характерни са за магическата литература и обикновено са индикация за ритуали, извършвани приживе.

- **Плюене** Слюнката, подобно на други телесни течности, се свързва с божественото съзидание – аспект, застъпен в погребалните корпуси и това е митологичният контекст в основата на лечебните ѝ свойства. Същевременно тя може да има унищожителна сила. Чрез анализ на примерите са разграничени някои нюанси, присъщи на отделните термини. Най-ранните примери на деструктивния аспект са от групата текстове от ТП за отблъскване на враждебни същества и змии чрез обръщане на отровната им слюнка срещу тях. Единственият пример от ТС който обикновено се цитира като деструктивно действие в действителност няма негативен аспект.

Чрез проучване на споменаванията е достигнато заключение, че има ясни различия в значението на термините, като всеки има специфични нюанси, обуславящи разнообразието от понятия. Може да бъде обобщено, че *tf* се ограничава с деструктивно плюене на враждебни същества; *psg* и в трите корпуса неизменно обозначава лечебни свойства и би могла да се превежда като "*лечебна слюнка*"; *išš/išš* като цяло обозначава божествена слюнка, както и *isd*, която обаче най-често се асоциира с бог Сет и има отрицателна конотация. Макар повечето примери да са в митологически контекст и не винаги да може да се установи ритуална основа, анализът изяснява понятията, които са в основата на ритуалното плюене и техните нюанси.

- **Изблизване.** Ритуалната функция на изблизването е подобна на плюенето, тъй като е основана на свойствата на слюнката и също може да има лечебно и враждебно

предназначение. Същевременно, в зависимост от контекста, може да носи характеристиките на поглъщането – придобиване на качествата и силите на това, което се изблизва, най-често изображения. За разлика от плюенето, се използва една единствена дума за изблизване, която не носи специфични нюанси, а напротив, има по-широко значение и може да обозначава "*поглъщане*".

В ТП изблизване се споменава в дарствени текстове, но единствено поради играта на думи с плода на дървото зизифус/*nsb*. Примерът от ТС, в който 8 бога Хех трябва да бъдат изписани и изблизани, може да бъде свързан с бог Шу и създаването му чрез слюнката на Атум. Чрез това действие практикуващият усвоява силите на боговете, а извършването рано сутрин и жълтият цвят могат да бъда свързани с лечебната слюнка на Ре. Разгледани са и няколко други примера, които са тълкувани като „враждебно изблизване на заклинания" – интерпретацията им е спорна, като има ясни индикации за огнен аспект на изблизването. По-вероятно е думата *r3* в тези случаи да обозначава „*уста*", а не „*заклинание*" и да е свързана огнено близване на устата срещу враждебни същества, но разбирането остава проблематично.

- **Поглъщането** е механизъм, чрез който магическите сили Хека на божествените същества могат да бъдат усвоени и е често срещан мотив в свещените текстове, като най-известният пример е т. нар. „Канибалски химн" от ТП. Действието може да има негативно значение и се употребява в имена и епитети на враждебни същества, които заплашват да унищожат починалия като погълнат части от неговата същност, напр. Ба, тялото или сянката му. Единственият пример от ритуална инструкция е от практика, в която седем очи Уджат се изписват, изплакват с бира и натрон и след това се поглъщат. Текстът наподобява магическите практики, извършвани приживе, въпреки че е свързан с мумификация и жреца балсаматор. Практиката се асоциира с митологическия епизод на поглъщане на 7 уреи от ТП и ТС и е възможно да е съпътствал ритуал със смирна.

II.1.6.1.5. Закопаване

Закопаването, подобно на останалите ритуални действия, може да се извършва в различен контекст и да носи както положителен, така и отрицателен аспект. Пример за отрицателния е ТС 37, в която изображение на врага се закопава – целта е ритуално унищожаване на врага, който фигурката персонифицира – механизъм широко разпространен в магическите практики на Древен Египет и добре засвидетелстван археологически. Друг аспект, застъпен в ТС е закопаване с цел изпращане към

отвъдното: споменаванията се отнасят до дарове, жертвена храна и дори за Ба на човек. Ритуално закопаване и изправяне на стълб Уадж се споменава в КМ 125 като част от неизвестен ритуал, чието предназначение остава неясно.

II.1.6.1.6. Чупене

Ритуалното чупене, подобно на погребването, е практика, позната от много култури и в общия случай символизира ритуално убийство на предмет, което го прави достъпен за починалия. Друг аспект е тясно свързан с „ритуалните проклятия“ т.е. унищожаване на предмети, представляващи врага, чрез смаляването на враждебния елемент до нещо лесно за унищожаване. Подобни практики са извършвани както приживе, така и за враговете в отвъдното. Заличаването на имена и изображения се практикува за изтриване на паметта на царе. Често тези действия се свързват с митологични епизоди, напр. разчленяването на Озирис. Примерите от ТП и ТС са по-многобройни и почти не присъстват в КМ. Докато някои от споменаванията са буквални, други, които нямат практично обяснение, вероятно насочват към ритуални действия.

Една от най-добре проучените и най-противоречиви практики е „*Чупене на червените съдове*“. Този ритуал е част от погребалната церемония, в заключителния етап на дарствения ритуал, позната е от V Династия и се споменава в едно заклинание от ТП. И докато в по-късните текстове ритуалът е формализиран, това ранно споменаване уточнява предназначението – предизвикване на ужас във враговете. Разгледани са детайли и паралели.

Друго повтарящ се мотив е чупенето на писарските пособия. Анализът на примерите показва, че още през Ст. Ц. тези предмети се възприемат като заредени с магия и тяхното унищожаване би довело до отнемане на магическите сили на собственика, заедно със статуса му на писар. Според ТП чрез това действие царят съответно може да отнеме и придобие този статус след смъртта си. Само по себе си отнемането на писарските пособия не е достатъчно действие и е необходимо те да бъдат унищожени. Това свидетелства за разбирането за тяхната магическа същност, основаващо се на понятието за божествената природа на писмеността и създаването ѝ от писаря на боговете Тот. В ТС този мотив се среща по-често, като почти винаги се споменава паралелно с отблъскването на лешояд. Според текстовете основната вреда, която лешоядът може да причини на починалия е отнемане на неговата магия и това може да бъде избегнато съответно чрез отнемане на магията на лешояда. Повечето

споменавания са от поредици заклинания за отблъскване на враждебни същества, които могат да причинят същото – така в корпуса архаичният мотив за отблъскване на зли сили е съчетан с чупенето на писарските пособия – две теми, които присъстват поотделно в ТП. Разгледани са няколко текста, които вероятно насочват към специфични случаи на ритуално чупене, тълкуването на които е дискусионно. Всички те са в сферата на мита и категоричното им свързване с ритуални практики остава под въпрос. Единствено Чупенето на червените съдове е засвидетелствано археологически.

II.1.6.2. Прости ритуали

Така условно са наименувани едни от най-често извършваните прости практики, които неизменно присъстват като съставна част от комплексните ритуали, макар да да съществуват и самостоятелно.

II.1.6.2.1. Пречистване и възлияния

Това са едни от най-често срещаните мотиви в погребалните корпуси. Целта на този параграф е установяване на основните им характеристики и особености, с уговорката, че не винаги е възможно да се потвърди дали споменаванията описват реални ритуали или изцяло принадлежат на света на боговете. Според древноегипетските текстове, чистотата е състояние, присъщо на боговете и поради това е от първостепенно значение за присъединяването към тях след смъртта. В текстовете абсолютната чистота е породена от светлината на Ре и допринася за възстановяването на зрението на починалия и е присъщо свойство на истинността и космическата хармония Маат и магията Хека. Значимостта на постигането на пречистено състояние е засвидетелствана от многобройните примери, съпроводени с митологични мотиви, съдържащи твърдения, че починалият е пречистен и следователно подготвен да премине през отвъдното и да се присъедини към боговете. Освен ритуално, пречистено състояние може да бъде постигнато и чрез знание и морална чистота.

- **Ритуално измиване**. Разгледани са всички споменавания на пречистващи течности и вещества. На млякото се приписват множество свойства, подпомагащи починалия, в т.ч. пречистващи, а използването му като средство за пречистване се дължи отчасти на белия цвят. То се възприема като ефективно за преминаване от едно състояние в друго – от смърт към регенерация, но също и от нечистота към чистота. Използвала се е и за поръсване на пътя по начин, подобен на възлияние, поднася са като дар, пречиства устата и служи за угасяване на факлите. Водата за възлияние в някои

случаи е наричана „млякото на Изида“. Натронът е мощно пречистващо средство, вероятно поради свойството му да разтваря мазнина. Някои споменавания на поднасяне на натрон като дар са свързани с пречистване на устата. Разгледани са термините и техните значения.

Водата е основното пречистващо средство, което допълнително се подсилва от символиката на нилската вода като източник на живот и идеята за изначалните води на Нун. Често не може да се определи дали споменатото пречистване се отнася до света на боговете или насочва към ритуал за починалия. Проследени са реалните практики за измиване на тялото в Шатрата за пречистване и фразите, които насочват към тях. Водните ритуали, включително възлиянията, често са придружени от препратки към пречистването в различни водни басейни в подземния свят, разкривайки събитията на митологично ниво, които се случват успоредно с ритуалите. Анализирана е употребата на водните басейни, споменати в текстовете и аналогията и със съответните пречистващи практики, както и примерите, които насочват към пречистването по време на ритуала по балсамиране. Някои от тях могат да бъдат свързани с конкретни етапи, други са по-скоро символични, свързани с Нощта на бдението в Мястото за балсамиране. Изведени са термините, чиято употреба насочва към тези етапи, както и тяхното развитие и употреба в трите корпуса. Споменаванията на богове, извършващи пречистването, са разгледани с цел установяване на реални практики с участието на свещенослужители, персонифициращи боговете.

- **Възлияния.** Не във всички случаи може да се постави ясна разграничителна линия между ритуално умиване и възлияния: последните представляват символично пречистване и в някои случаи го заместват. Разнообразието от препратки към възлияния в погребалната литература не позволява категорично тълкуване и пресъздаване на споменатите практики. Възлиянието играе важна роля както в царството на боговете, така и в ритуалния цикъл преди погребението и е ясно, че то не се ограничава до едно действие, а включва различни обреди, които се развиват с течение на времето – процес, отразен в живият дискурс на погребалните текстове. То допринася за съживяването на починалия, като за подчертаване на благотворното му въздействие се използват различни препратки и специфична фразеология. Заедно с поднасянето на дарове, тези ритуали са важна част от погребални и заупокойни практики. Съживяващите свойства на възлиянието са засвидетелствани от ТП и получават допълнително акцент в

изображенията на Новото царство на вода, изливаща се върху обекта на ритуала под формата на знаци *ꜥnḫ* и *wꜣs*. Разгледани са термините, свързани с възлияния и на базата на повтарящи се фрази и елементи са обособени две основни групи текстове, които най-ясно могат да бъдат разграничени в ТП:

- възлияния, изразени като поднасяне на вода. Основен елемент в тези текстове са призивите към царя да вземе поднасяната му хладна вода. Следват фрази, които определят водата като течност, излязла от тялото на царя – те се основават на идеята за съживяване на изсушеното тяло чрез жизнените течности на Озирис, които са олицетворение на абсолютна чистота. По този начин, водата, поднасяна под формата на възлияние, се идентифицира с разлива, който се възприема като телесната течност на Озирис – „*Великият разлив, излязъл от Елефантина*“ се свързва с пещера до първия праг на Нил, в която е положено тялото на бога. От тези текстове става ясно, че към момента на тези практики, царят вече се е слял с Озирис. Някои текстове добавят натрон – включването му към водата за възлияния е характерна практика, свързана с пречистващите му свойства. Според КМ, възлиянието с вода от Елефантина е част от ритуалните задължения на сина-жрец.

- **възлияния със съдове *nmst* и *ꜥꜣbt***. Примерите от ТП са множество, докато ТС включва само един текст от тази група – вероятно свидетелство за отмираща практика, която изцяло отсъства в КМ. На базата на споменаванията може да се заключи, че първата част от ритуала се състои от поднасяне на съдовете, а втората – от самото възлияние. В повечето случаи се споменават четири кани, които идват от Шатрата на пречистването, а водата от тях – от „*Канала на бога*“ – вероятно реален воден басейн в близост до мястото за акостиране и Шатрата на пречистването. Понятията, свързани с телесните течности на Озирис присъстват и в тази група, но тук царят и Озирис са отделни същности и именно чрез течностите царят постига единение с бога. На базата на употребата на повтарящи се фрази може да се допусне, че споменаванията на „млякото на Изида“ се отнасят до това възлияние или поне до поднасянето на водата. ТП 23 е от особено значение, тъй като вероятно съдържа поредността на ритуала: възлияние, кадене, почистване на устата с натрон и мляко и поднасяне на дарове, следвани от Ритуала по отваряне на устата. Разгледани са споменаванията на участниците в ритуала и техните вариации – докато някои текстове споменават жреци *Сем, Хери-хеб* и сина-жрец, други ги приписват на различни богове.

- останалите споменавания, свързани с възлияния, не могат да бъдат включени в тези групи. Голям брой текстове свързват ритуалното действие с Изида и Нефтида, които кърмят починалия, като някои от тях го поставят в контекста на ритуалния цикъл с танците *rww*. Разгледани са примери и специфични фрази, чрез които тези възлияния мога да бъдат идентифицирани дори при липсата на конкретни споменавания.

В някои случаи пречистването се отнася до определени части на тялото. Най-многобройни са споменаванията, свързани с измиване на устата – ритуалната ѝ чистота е от особено значение за подготовката за рецитиране на свещените текстове. Използват се мляко, смирна и натрон, както и неидентифицираното вещество *smjn*. Текстовете споменават също умиване на ръцете, например преди ритуалния танц и преди получаването на дарове. Чистите ръце се свързват също така с Тот, който в ролята си на писар записва свещените текстове. Разгледани са и някои специфични споменавания на умиване на краката и лицето. Освен поднасяната вода, хранителните дарове и особено хлябът също се смятат за ритуално чисти и затова дарствената маса трябва да бъде доближавана в чисто състояние, а самата тя също е обект на пречистващи практики.

II.1.6.2.2. Кадене и помазване

Още в ТП каденето често се включва директно след възлиянията – предназначението и на двете действия е съживяване на починалия и възстановяване на телесните му течности. Основните ароматни съставки на благовония и мазила са едни и същи и обикновено те са част от общ ритуален контекст. Благовонните вещества имат две основни приложения – в каденето чрез горене и като част от масла, въпреки, че последните могат да имат допълнителни съставки, които не винаги са ароматни. Благовонията играят важна роля във всички периоди на Древен Египет, която се пренася и в християнската традиция. Както тамян, така и мазила се поднасят като дарове – най-често срещаните споменавания от погребалните корпуси са именно в този контекст. Подобно на другите дарове те се идентифицират с Окото на Хор, свързват се с различни митологични моменти, основно чрез каламбури и в някои случаи са персонифицирани. И двете ритуални действия са част от пречистването на дарствените маси преди Ритуала за отваряне на устата

- **Кадене.** Най-често употребяваната съставка е *snṯr*, която като цяло обозначава *тамян*, но може да се отнася до други смоли, следвана от *ʿntjw*, обикновено интерпретирана като *смирна*. Произходът им като вносни стоки от далечни земи, е

смятан за особено значим, поради което в някои случаи е описан в заклинанията. Проследени са свързаните термините и техните нюанси на базата на споменаванията в корпусите. Горенето на благовония е съставна част на множество комплексни ритуали от всички религиозни сфери. Смята се за аромат на бога, който може да доведе божественото присъствие. Предназначението му е описано в множество заклинания от ТС: жизнен източник за боговете, средство за умиротворяването им, защита, въздигане в небето и присъединяване на починалия към света на боговете. Освен това има мощни пречистващи свойства и същевременно носи характеристиките на огъня и допринася за отблъскване на врагове. Специфичната му употреба в погребалния ритуал е свързана и със свойството му да премахва лошите миризми и по този начин символично да прекрати процесите на гниене и да превърне тленната плът в божествена. Употребата по време на балсамирането допринася за съединяване с Озирис. Кадилници са изобразени и на фризовете с предмети, съпътстващи ТС. Не винаги може да се установи дали споменаванията се отнасят до поднасянето на благовонни вещества в дар или до действието кадене, но за древните египтяни няма реална разлика между двете, тъй като целта на даровете е осигуряване на благовония за вечността.

Проследени са споменаванията на кадене в контекста на комплексни ритуали като Отваряне на устата и Нощното бдение, като са изведени фрази, които вероятно препращат към това ритуално действие. В КМ горенето на тамян се споменава и във връзка с ритуали за свещената ладия – като част от поднасянето на дарове и пречистването на практикуващия.

- **Помазването** има сходна символика, свързана с ароматната същност на унгвентите и се споменава като част от същите комплексни ритуали. Благовонните масла се свързват с божествена защита, имат лечебни свойства, които в погребалната литература са свързани с нараненото око на Хор, носят радост и сила и помагат за съживяването на починалия и присъединяването му към боговете. Подготовката на починалия включва както обличането/мумифицирането му и снабдяването му със съответните атрибути, така и помазването със свещените масла.

Най-честите употреби са свързани с дарове, като в някои случаи са изредени „Седемте свещени масла“. Разгледани са всички използвани в корпусите термини, тяхното значение и употреба, както и паралелните споменавания за поднасяне на боя за очи, част от задълженията на сина в погребалния ритуал. В ТП няколко споменавания

насочват към ритуала за помазване на царската статуя. Два примера от КМ са свързани са помазване на предмети – изображението на Ах и амулета Джед.

Отделено е специално внимание на финалната част на ТС 954, като са поместени транслитерация, превод и коментар на текста и съставките. Текстът съдържа рецепта за унгвент, която, макар и уникална за погребалните корпуси, е от тип характерен за магическите лечебни заклинания.

II.1.6.2.3. Поднасяне на дарове

Дарственият ритуал и жертвеното заколение са извън обхвата на настоящата работа, но множество споменавания на дарове са коментирани в отделните параграфи на настоящата глава в случаите, когато анализът им допълва съответните теми. Освен като част от този комплексен ритуал, поднасянето на дарове съпътства и други многосъставни ритуали и особено Отварянето на устата – практика, която до голяма степен е извършвана именно чрез поднасяне на дарове. В някои случаи поднасяне на дарове пред изображения на богове или порти се споменават като придружаващо действие в ритуалните инструкции на КМ, поместени с превод и коментар в следващата глава.

II.2. Предназначение и резултат на ритуалите

Предназначението на ритуалите е най ясно дефинирано в ритуалните индикации, обикновено въведено от фразата *ỉr rḫ/ỉr ỉr/ỉr ỉr.w n.f* / *що се отнася до този който знае/извърши/за когото е извършено* съответното заклинание и/или практика. В по-редки случаи предназначението е посочено или се загатва в самия текст на заклинанието. Предвид жанра, тези указания най-често са свързани със съдбата на починалия – преминаването му през отвъдното, различни трансформации, възстановяването на жизнените функции, предпазването от враждебни същества и придобиването на умения и сили, присъщи на новия му божествен статус. Тези указания са отчетени при анализа на съответните ритуали, но обикновено са формализирани и като цяло рядко съдържат информация за самите практики. Друг аспект на предназначението, който не е от съществено значение за древните египтяни, се оказва една от най-дискусионните теми в египтологията а именно дали практиките са предназначени за употреба приживе или са изцяло насочени към отвъдното. Този

проблем е от първостепенно значение за разбирането на древноегипетския ритуал, неговото развитие и механизмите за преминаването от един контекст в друг.

II.2.1. Ритуали за света на живите

Целта на този параграф е да анализира споменаванията в погребалните текстове, които съдържат индикации за полза приживе. Един от желаните ефекти за душите на починалите е да се връщат и взимат участие в земния живот – именно това е в основата на усвояването на земни ритуали за отвъдното, но и причина за трудностите при разграничаване практиките, предназначени за живите. Препратките към ефективност приживе са анализирани на две основни нива: специфични споменавания, директно заимствани от ритуали за живите и по-общи представи, насочващи към заключения за „земен“ произход на групи заклинания и дори цели корпуси. Разгледани са основни идеи и понятия, които се свързват с инициацията и връзката ѝ с погребалния ритуал и вероятния произход от жреческо посвещение.

Основен фактор за разбирането е един от най-дискусионните моменти в египтологията – наличието на мистериални практики и единение с бога приживе и степента на присъствие на този мотив в погребалната литература. Направен е преглед на проучванията, като мненията варират от пълно отричане на съществуването на такива практики, до тълкуване на предназначението на цели корпуси като израз на мистериални инициации. Изведени са характерните особености и общи черти на отделните погребални корпуси, които могат да бъдат свързани с практики, извършвани приживе. Самите текстове са разгледани в четири категории, дефинирани на базата на предполагаемия им произход, като това разграничение допринася за анализа и установяването на паралели.

II.2.1.1. Текстове за живите, копирани без модификации

Наличието на такава категория е само хипотетична, тъй като не е открит идентичен текст едновременно от погребален и непогребален източник. Все пак едно заклинание от ТС вероятно може да се причисли към тази група: ТС 770, чието предназначение е да накара дете да диша. Вероятно е било рецитирано при раждане, тъй като не съдържа фрази, свързани с отвъдното, но темата му отговаря на стремежите след смъртта, свързани с прераждането и възстановяването на жизнените функции.

Съпоставено е с няколко заклинания, съдържащи мотиви със сходна тематика, които са с ясен погребален характер.

II.2.1.2. Текстове от земни практики, адаптирани за отвъдното

Това са заклинания, които изреждат ползи за починалия, но съдържат индикации за произход от света на живите. Техният брой е значително по-голям и макар да не може да се установи категорично, в случаите, доближаващи се до магическата литература земен произход е по-вероятен. Апотропейните заклинания за отблъскване на змии и други опасни същества могат да бъдат причислени към тази категория – голяма група такива текстове е включена в ТП, но има примери от ТС и КМ. Подробното разглеждане на примерите от Ст. Ц. предоставя възможност за проследяване на развитието във времето от по-близките до оригинала варианти. През Ср. Ц. са добавени нови текстове, някои от старите варианти са модифицирани, а други изцяло изчезват. Примерите от КМ не съдържат ритуални елементи, а се фокусират върху трансцеденталното значение – отблъскване не зловредни сили и същества, които заплашват магическите сили на човек след смъртта. Анализът на апотропейните текстове от ТП и ТС набляга на специфичните фрази и препратки към ритуала като употребата на възли, растения и др.

Останалите примери в тази категория са индивидуални заклинания, насочващи към практики за живите. Техният брой е най-голям в ТС – над 15, плюс някои паралелни текстове. Сред тях са т. нар. „Водно заклинание“ за пресичане на реката, практики за поглъщане с цел усвояване на специфични сили, амулети за употреба приживе и др. Разгледани са интерпретации в литературата, определящи отделни заклинания като предназначени за живите и на базата на анализа на текстовете е установено, че е по-вероятно да са създадени за отвъдното. Подробно са проучени група текстове от ТС, чийто произход насочва към ритуал за живите, свързан с изпращането на душата Ба. Поместен превод на свързаните пасажи, като особено внимание е отделено на ритуалните им инструкции. На базата на съпоставка с други текстове и определени повтарящи се фрази е направено заключение, че те произхождат от източник, чието предназначение е изпращане на душата на жив човек, като от тези текстове са изведени заключения за понятието Ба. Някои от заклинанията са добавени в корпуса с минимални модификации, докато други са изцяло преработени за отвъдното.

Няколко текста от КМ разкриват оригинално предназначение за живите, като сред тях се откроява отрицателната изповед от КМ 125, чийто жречески произход отдавана е установен.

II.2.1.3. Текстове, полезни и приживе, и в отвъдното

Тази група е от особено значение, тъй като разчупва границата между света на живите и мъртвите и допринася за разбирането на механизмите на древноегипетския ритуал. Заклинанията, съдържащи достатъчно информация, за да бъдат интерпретирани като приложими едновременно за двата свята, са най-многобройни. Текстовете насочват към различен произход, въпреки, че подобно разграничение не винаги може да се направи. Могат да се обособят следните типове: земни заклинания с добавени ползи за отвъдното – на практика същите, като предишната категория, но със запазено оригинално предназначение редом с новото; текстове, приложими както за отвъдното, така и за живите, като предназначението за двата свята може да бъде различно. В повечето споменавания от тази категория търсените резултати се постигат чрез познание – приживе и в отвъдното, в т. ч. на ритуалните практики.

Предпочитана тема в тази категория е продължителността на живот и нейното удължаване. Съществен индикатор, който може да допринесе за разграничение на земните приложения от тези за отвъдното е времевият интервал – споменаванията на измеримо време, напр. месеци и години не могат да се отнасят за отвъдното, чиято единствена желана продължителност е вечността. И докато обещанието за живия е дълъг живот, за починалия то е да живее вечно. Разгледани са всички подобни споменавания, основно от ТС, като на базата на съпоставки на термини и фразеология са предложени нови интерпретации за някои от тях. Проследени са късните версии на текстовете в КМ, както и нови текстове от корпуса, съдържащи сходни указания за ефективност приживе. Анализирани са части от КМ 175, които съдържат уникална ритуална информация, свързана с три амулета и удължаване на живота.

Друга група текстове с ясни индикации за ефективност приживе е поредицата за познаване на Душите на свещените места. Техните разменени и вариращи индикации . насочват към вероятен по-ранен източник и адаптация към погребална среда с добавяне на нови пасажи. Поместен е анализ на отделни заклинания от ТС и КМ, които съдържат указания за употреба в двата свята и не са част от поредност или група.

II.2.1.4. Практики, извършвани приживе с ефект в отвъдното

Макар извършвани приживе, практиките от тази категория стават ефективни едва след смъртта. Съществуването на такива заклинания в ТС е под въпрос и не може да се направи категорично заключение, въпреки че в литературата има подобни тълкувания. Отделни глави от КМ могат да бъдат включени към тази категория, като в някои от тях познаването на текста приживе се приравнява с изписването му върху саркофага.

Разгледаните примери подчертават близостта и взаимозаменяемостта на някои ефекти в двата свята и въпреки, че като цяло речникът на текстовете е сходен, могат да бъдат разграничени някои специфики като например дълъг живот срещу вечност. Заклинанията, приложими за земна употреба и за съществуване в отвъдното разкриват възможността от постигане на различни ефекти чрез идентични средства – познание на свещените текстове, рецитиране и ритуални практики.

II.2.2. Индикации за ефективност

Ефективността на свещените текстове е закодирана в термините, с които са наименувани – йероглифите са *думите на Бог*/*mdw-nṯr*, а ритуалните заклинания понякога се наричат Хекау, тъй като са заредени с магическата сила Хека и следователно са ефективни. В механиката на древноегипетската магия повторението не изчерпва силите на заклинания и ритуали, а напротив – подсилва тяхната ефективност – представа, която е в основата на множество повторения и съхраняването на фрази и идеи с хилядолетия. Това, както и идеята за божествения произход води до употребата на „фрази за ефективност“ и „твърдения за древност“. Вярата, че един текст може да бъде проследен до най-ранните владетели на Египет и дори до боговете допълнително подчертава ефикасността и свещения характер на погребалните текстове.

II.2.2.1. Фрази за ефективност

Най-буквалният начин за подчертаване на ефикасността на заклинанията и преди всичко на придружаващите ги практики е чрез фразите за ефективност, които в някои случаи могат да бъдат индикация за наличието на ритуали, които не са записани. В ТС има заклинания, в които се срещат няколко фрази едновременно, както и случаи, в които версиите на един и същи текст се употребяват различни фрази – това доказва, че е важно да се подчертае ефективността именно на тези текстове и практики. Анализът

показва, че в ТС употребата на думи за ефикасност е по-целенасочена, докато в КМ фразите се използват по-формално и придружават повечето ритуалните инструкции.

Основната фраза за ефективност е *sšr mꜥ3 ḥḥ n zp*/*истински метод, милион пъти (изпитан)*. Употребата и в ТС е ограничена, докато в КМ се среща значително по-често, а в магическата и медицинска литература неизменно присъства в края на заклинанията. Разгледани са споменаванията в ТС на останалите фрази идентифицирани в публикация на Л. Кулон, като са добавени нови изводи и употреби, а съществуването на една от фразите е поставено под въпрос поради лошото състояние на текстовете и възможността за алтернативен превод.

II.2.2.2. Твърдения за древност и автентичност

Друго средство за подчертаване на магическите сили и святост на заклинанията е разкриването на древния им произход и чудотворно намиране от известен предшественик или в свещен контекст. Твърденията за автентичност отразяват египетската представа за свещените текстове като творение на самия бог Тот. Въпреки че не са директно свързани с ритуала, като част от рубриките и ритуалните инструкции те допринасят за ритуалния контекст, добавяйки атмосфера на святост, тайнственост и божествено присъствие. Същевременно те подчертават значимостта на определени текстове по време на тяхното записване и свидетелстват, че те вече са били възприемани като древни или поне че желанието на писарите е било да се считат за такива.

В ТС има едно единствено споменаване от този тип, но то е от особено значение, тъй като вероятно се отнася до цялата „Книга на двата пътя“ и свидетелства за представата за текста като единна композиция. Този тип указания е много по-разпространен в КМ. На базата на структурен анализ на твърденията за древност са обособени няколко съставни елементи, за които са разгледани всички примери. В различни комбинации, твърденията за древност могат да съдържат следните елементи:

- **въвеждаща фраза**, обикновено свързана със самото откриване, напр. „*това заклинание беше открито…“*;
- **място на откриване** – има примери, посочващи свещен град, храм или гробница;
- **време на откриване** – основен елемент, затвърждаващ автентичността, който обикновено препраща към ранната история на Египет. Като цяло, в тези твърдения не

може да се търси историческа истина, а никой от текстовете не е известен от по-ранни източници. Изключение прави КМ 166 Pleyte, разгледана отделно;

- **обстоятелства, свързани с откриването**;
- **характеризиране на открития текст** – обикновено е наречен *„невиждан“* и се определя като таен.
- **авторство** – няколко указания описват божественото създаване на текста.

Допълнителната глава КМ 166 Pleyte е единствената, която включва указание за откриването, което е възможно поне отчасти отговаря на исторически факти. Според него текстът е намерен на врата на мумията на Усермаатре Сетепенре. Това указание е добре проучено и са предложени няколко тълкувания, като най-вероятното е текстът да е бил добавен при някое от преповиванията на мумията и да е бил открит при някое от следващите. Обичайно се приема, че става въпрос за мумията на Рамзес II, но възможността да е неоткритата мумия на Рамзес VII също не може да бъде изключена.

Фразата за ефективност, според която заклинанието или ритуалът са доказани като ефикасни „*милион пъти*“, по същество също е своеобразно твърдение за древност, тъй като доказва съществуването от незапомнени времена.

• Превод и коментар на ритуални инструкции

III.1. Превод и коментар на ритуални инструкции от ТС

Ритуалните инструкции в ТС като цяло са кратки и информацията в тях често е много лаконична. Параграфът включва транслитерация, превод и коментар на пет по-комплексни ритуални инструкции от ТС. По-кратките текстове от този тип, които съдържат малък брой ритуални елементи, са поместени при анализа на съответните компоненти, с цел запазване на целостта на анализа, а в този параграф са изредени с препратка към параграфите, в които са коментирани. В коментарите са предложени нови интерпретации, хипотези и тълкувания на термини.

III.2. Превод и коментар на ритуални инструкции от Книга на мъртвите

Параграфът включва транслитерация, превод и коментар на всички комплексни ритуални инструкции от КМ – 29 броя, като са отчетени множество варианти и е направен опит за установяване на оригиналното им предназначение. Няколко по-кратки

текстове от този тип, които съдържат малък брой ритуални елементи, са поместени при анализа на съответните компоненти, с цел запазване на целостта на анализа, а в този параграф са изредени с препратка към параграфите, в които са коментирани. В коментарите са предложени нови интерпретации, хипотези и тълкувания на термини.

Заключение

В заключителната част е подчертана актуалността на темата, като в обобщен вид са представени основните изводи и приноси на дисертационния труд.

Чрез очертаването на рамката на ритуалните споменавания в началната глава на изследването е поставен акцент върху значимостта на ролята им в погребалните текстове. Чрез изясняването на основната терминология са проследени общите за корпусите понятия за ритуал и слово и някои значими техни аспекти като тайнство, произнасяне и изписване. Същевременно са изведени водещите линии на развитие и промяна, които макар и свързани конкретно с ритуала, подпомагат разбирането на корпусите и текстовете в тяхната цялост, преди разслояването в отделни категории.

Използването на ТС като основна ос на проучването се утвърждава като ефективен подход за проучване на проблематиката, който е особено ползотворен при анализа на ритуала. В резултат на изпълнението на формулираните в началото на изследването задачи е изготвена изчерпателна типология на ритуалните компоненти в погребалната литература. Благодарение на нея не само, че са разгледани и съпоставени примерите от корпусите, но е поставена и стабилна основа за бъдещи проучвания по темата, която би улеснила значително и анализа на други текстове. Разгледаните пространствени и времеви аспекти, както и споменатите във връзка с ритуала предмети, материали, действия и др. освен, че покриват споменаванията в тяхната цялост, служат и за отправна точка за извеждането на паралели, в резултат на които в анализа е достигнато до множество оригинални тълкувания. Същевременно са отчетени и съпоставени многобройните, разпръснати в египтологическата литературата анализи и хипотези.

Чрез анализ на йероглифните текстове не само е обособена терминологията, свързана конкретно с ритуалите, но е установена и специфичната за ритуалния контекст фразеология. В резултат на това са изведени нови заключения в тълкуването на отделни

заклинания и групи текстове и са предложени някои хипотези и възможни интерпретации. Представени са допълнения, уточнения и алтернативни преводи на отделни термини, и са отхвърлени някои съществуващи в литературата интерпретации.

Значим принос, резултат от текстуалния анализ, е очертаването на пътищата на трансфер между ритуали за живите и погребален контекст, както и установяването на формални белези, които могат да бъдат индикация за ритуали, ефективни приживе.

Събирането, на всички ритуални инструкции от ТС и КМ, с включване на превод, транслитерация и анализ, при които са отчетени голям брой вариации, допринася не само за по-доброто разбиране и обосновано тълкуване на текстовете, но и за директната съпоставка между тях. Благодарение на него е запазена семантичната цялост на текстовете, въпреки разслояването и обособяването на отделните ритуални аспекти. Чрез комплексния подход към текстовете е подчертан техния многопластов характер, в резултат на което са установени нови връзки и паралели.

Справка за научните приноси на дисертацията

1. За първи път в българската и световна историческа наука е направен опит за цялостно събиране на ритуалната информация от основните погребални корпуси на Древен Египет: Текстове на пирамидите, Текстове на саркофазите и Книга на мъртвите.
2. За първи път е предложена изчерпателна конвертируема типология на категориите ритуални компоненти от погребалните корпуси.
3. Чрез анализа на текстовете през призмата на обособените ритуални компоненти е създадена референтна база за бъдещи проучвания на ритуала.
4. Проследено е развитието на отделните ритуални компоненти, които се срещат в различни корпуси.
5. За първи път е направен цялостен анализ на всички ритуални елементи в Текстове на саркофазите.
6. Събрани са всички ритуални указания от Книга на мъртвите, с транслитерация, превод и подробен коментар през призмата на ритуала.
7. Изведени са основните характеристики и понятиен апарат на отделните погребални корпуси.
8. На базата на цялостния анализ на корпусите са предложени нови интерпретации на термини, свързани с ритуалните практики.
9. Предложени са нови изводи, свързани с тълкуването на отделни ритуални текстове.

Публикации по темата на дисертацията

- Ilieva, S. The Ritual of the Four Torches and Four Bricks according to BD Chapter 137A from Papyrus of Nu. *JES IV* (2015), 98-125.

- Ilieva, S. Some Parallels between the Opening of the Mouth Ritual and the Indian Prana Pratistha. *Journal of Egyptological Studies V* (2017), 114-131.

- Ilieva, S. Coffin Texts Spells 98-104 and Their Ritual Instructions. *Древен Египет, светът на Средиземноморието и Изтока. Сборник в чест на 60 години на от рождението на проф. дин. Сергей Игнатов* (2022).

- Ilieva, S. The Textile Ritual of Coffin Texts Spell 728. *Journal of Egyptological Studies VI* (2023), 64-76.

- Ilieva, S. About the orientation of the magical bricks in Tutankhamun's tomb and the purpose of the fifth brick. *Сборник от Втора национална конференция по египтология „В прослава на Тот" състояла се на 15.05.2024 г.* (под печат).